

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна
Навчально-науковий інститут «Інститут державного управління»

До захисту

Завідувач кафедри публічного управління
та державної служби, к.держ.упр., доцент

_____ Набока Л.В.

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ НАДАННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ПОСЛУГ
НАСЕЛЕННЮ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

Кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня «магістр»

281 Публічне управління та адміністрування

28 Публічне управління та адміністрування

Виконавець

студент 2 курсу, групи ЗПУА-5-23

О.О. Страшок

Науковий керівник

к.і.н., доцент

А.В. Меляков

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ПРАВОВИЙ АСПЕКТ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ НАДАННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ПОСЛУГ НАСЕЛЕННЮ	6
1.1. Нормативно-правові засади забезпечення психологічних послуг населенню в країнах Європи.....	6
1.2. Особливості державного регулювання надання психологічних послуг населенню в Україні.....	16
РОЗДІЛ 2. СУЧАСНИЙ СТАН ТА ОСОБЛИВОСТІ НАДАННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ПОСЛУГ НАСЕЛЕННЮ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ.....	27
2.1. Аналіз системи надання психологічних послуг населенню під час воєнного стану	27
2.2. Проблеми та виклики щодо надання психологічних послуг населенню в умовах воєнного стану в Україні	40
РОЗДІЛ 3. ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ НАДАННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ПОСЛУГ НАСЕЛЕННЮ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ.....	51
3.1. Соціально-економічний ефект надання психологічних послуг населенню в умовах воєнного стану в Україні.....	51
3.2. Рекомендації щодо вдосконалення регулювання психологічних послуг населенню.....	58
ВИСНОВКИ.....	72
ПЕРЕЛІК ДЖЕРЕЛ ПОСИЛАННЯ.....	76

ВСТУП

Актуальність роботи. З початком пандемії COVID-19 все людство пережило серйозне випробування не тільки для фізичного здоров'я, але й для психічного. Ізоляція, підвищена тривожність за власне здоров'я підштовхнули людей до звернення за психологічною допомогою до спеціалістів та привернули увагу до важливості психологічної підтримки в широкому контексті. В Україні ситуація набрала зовсім іншого масштабу з початком повномасштабного вторгнення Російської Федерації 24 лютого 2022 року. Майже три роки населення України живе у стані постійного стресу, переживає тривогу, страх і відчуття небезпеки, що досить серйозно відображається на психологічному стані, а в перспективі може призводити до розвитку різних психічних розладів. Спостерігається суттєве зростання кількості громадян, які потребують комплексної психологічної допомоги.

Особливо вразливими є певні категорії населення, такі як військовослужбовці, рятувальники, медики, волонтери, внутрішньо переміщені особи та особи з досвідом сексуального насильства, пов'язаного з війною. Приблизно 22% населення України, що становить близько 10 мільйонів осіб, наразі підлягають ризику розвитку психічних розладів, як зазначає у своїх аналітичних звітах Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ). Водночас брак вичерпних даних про реальний стан справ у сфері психічного здоров'я, спричинений стигматизацією, дефіцитом спеціалістів і обмеженим доступом до психічних та психосоціальних послуг, доводить думку, що ці дані є заниженими, а реальний показник, який з часом лиш буде прогресувати, дещо більший.

Війна створює серйозні виклики не лише для психічного здоров'я населення, але й для соціальних та економічних умов, які безпосередньо впливають на стан психоемоційного благополуччя. Погіршення економічної ситуації, втрата джерел доходу, руйнування соціальних зв'язків та загальна невизначеність майбутнього стають додатковими чинниками, що підсилюють психологічний стрес. Дослідження вказують на численні наслідки травматичного

впливу збройного конфлікту на психічне здоров'я населення, зокрема тривогу за життя близьких, депресії та деструктивні емоційні стани. Для осіб, які зазнали втрат чи травм, особливо небезпечними є гострі стресові реакції та патологічні процеси горювання.

Психологічна підтримка під час війни охоплює широкий спектр заходів, включаючи профілактику, лікування та евакуацію, що сприяють збереженню психічного здоров'я населення. Проте наразі спеціалізований закон, який би системно регулював сферу психологічного забезпечення як окрему галузь, відсутній в нашій країні. Чинні нормативно-правові акти, що частково охоплюють питання психічного здоров'я, нерідко залишаються фрагментарними і не відповідають сучасним міжнародним стандартам та рекомендаціям. Таким чином, на державному рівні виникає нагальна потреба в забезпеченні координації дій з боку центральних і місцевих органів влади щодо надання психологічної допомоги та підтримки постраждалих осіб.

Аналіз останніх досліджень показав, що серед науковців, які займаються вивченням питання державного регулювання надання психологічних послуг населенню в умовах війни в Україні можна виокремити Н. Алюшину, О. Андрійко, Л. Балабанову, В. Баранову, В. Барко, Ю. Жигуліну-Фаль, М. Кришталь, Н. Наулік, К. Пасинчук, М. Слюсаревського, В. Суліцького.

Аналітичні звіти Міністерства охорони здоров'я України, Всесвітньої організації охорони здоров'я та Організації Об'єднаних націй мають важливе значення для дослідження даної теми.

Мета магістерської роботи полягає у науково-теоретичному обґрунтуванні та розробці практичних рекомендацій щодо вдосконалення державного регулювання надання психологічних послуг населенню в умовах воєнного стану в Україні.

Для досягнення визначеної мети необхідно розв'язати наступні *завдання*:

- здійснити теоретичний аналіз правового аспекту державного регулювання надання психологічних послуг населенню в країнах Європи та України;

- дослідити сучасний стан надання психологічних послуг населенню в Україні;
- проаналізувати проблеми та виклики, пов'язані з наданням психологічних послуг населенню в умовах воєнного стану в Україні;
- дослідити соціально-економічний ефект надання соціальних послуг населенню в умовах воєнного стану в Україні;
- розробити практичні рекомендації вдосконалення державного регулювання надання психологічних послуг населенню в умовах воєнного стану в Україні.

Об'єктом дослідження є система надання психологічних послуг населенню.

Предметом дослідження є державне регулювання надання психологічних послуг населенню в умовах воєнного стану в Україні.

Методи дослідження. Для виконання магістерської роботи було використано комплекс взаємодоповнюючих методів дослідження:

- аналіз наукової літератури, теоретико-методологічний аналіз, метод систематизації для вивчення нормативного поля та впорядкування знань;
- метод структурно-функціонального аналізу, системний аналіз, метод узагальнення отриманої інформації, описовий метод для дослідження сучасного стану та наявних проблем в системі надання психологічних послуг;
- кореляційний аналіз, метод аналізу та синтезу, метод моделювання для розроблення практичних рекомендацій щодо вдосконалення державного регулювання надання психологічних послуг населенню.

Практичне значення отриманих результатів. Отримані в ході дослідження результати можуть бути використані для подальшої розробки регіональних та місцевих програм, багатогалузевих планів психологічного забезпечення, а також застосовуватися в діяльності органів публічної влади, громадських організацій, неурядових компаній, які займаються питаннями забезпечення населення психологічними послугами.

РОЗДІЛ 1. ПРАВОВІ АСПЕКТИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ НАДАННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ПОСЛУГ НАСЕЛЕННЮ

1.1. Нормативно-правові засади забезпечення психологічних послуг населенню в країнах Європи

Серед найбільш руйнівних та небезпечних криз, яка наносить населенню як фізичні, так і психологічні травми, що можуть залишатися на все життя, беззаперечно, є війна. 24 лютого 2022 року Російська Федерація розв'язала проти України одну з найбільших повномасштабну війну в Європі з часів Другої світової війни, що призвела до глибоких кардинальних змін в житті українського суспільства, поставивши перед ним нові виклики. Так, з початком повномасштабного військового вторгнення РФ зросла кількість людей в Україні, які потребують комплексної психологічної підтримки, адже, крім ризику фізичних травм, населення зазнає і психологічних травм та постійного психологічного стресу та напруження, що мають за собою важкі наслідки, які можуть погіршувати життя людини як одразу, так і проявитися через певний час в вигляді посттравматичного стресового розладу.

Саме тому вкрай важливим є своєчасне забезпечення надання психологічних послуг постраждалому населенню задля того, щоб допомогти йому відновити нормальне життя та повернутися до звичної діяльності, а питання державного регулювання надання психологічних послуг населенню за умов воєнного стану в країні має носити першочерговий характер.

Нормативно-правове регулювання професійної діяльності психолога та здійснення надання психологічних послуг населенню загалом є важливим задля отриманням якісних послуг кожним представником населення, хто того потребує. Оглядаючись на минуле століття, можна побачити, що вже тоді виникла стурбованість навколо питання дотримання прав людей, включаючи питання правової захищеності людей з психічними чи поведінковими розладами. Серед міжнародних документів, які були прийняті, можна виокремити наступні:

- Загальна декларація прав людини, прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10.12.1948 р.;
- Європейська конвенція з прав людини від 04.11.1950 р.;
- Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок прийнята Генеральною Асамблеєю ООН від 18.12.1979 р.;
- Гавайська декларація II погоджена Всесвітньою психіатричною асоціацією від 10.07.1983 р.;
- Положення про захист прав і конфіденційності пацієнта, прийнято 45-ї Всесвітньої медичної асамблеєю від 01.10.1993 р.;
- Конвенція про права дитини схвалена резолюцією 50/155 Генеральної Асамблеї ООН від 21.12.1995 р.;
- Європейська соціальна хартія (переглянута) від 03.05.1996 р.;
- Конвенція про права осіб з інвалідністю, прийнята Генеральною Асамблеєю ООН від 13.12.2006 р.

Моделі систем підтримки психологічного благополуччя населення в різних країнах відрізняються, але разом з тим вони містять схожі елементи, які ґрунтуються на керівних документах, наприклад, як ті, що ми попередньо перерахували. Такі документи розробляються міжнародними відомими організаціями, серед яких: Організація Об'єднаних Націй (ООН), Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ), Європейський Союз (ЄС), Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) та Всесвітній економічний форум (ВЕФ). У розпорядженні таких організацій є багатий світовий досвід з управління та впровадження ініціатив, а також доступ до передових наукових досліджень, що дозволяє їм визначати психічне здоров'я одним із провідних пріоритетів глобального порядку денного [51].

Нижче ми розглянемо деякі з керівних документів, які, на нашу думку, носять першочерговий характер при розробленні будь-якою з країн-учасниць Європейського Союзу власних систем з надання психологічних послуг населенню та забезпечення охорони здоров'я.

Комплексний план дій ВООЗ у галузі охорони здоров'я на 2013-2023 роки є одним з основних документів, що підкреслює важливість психічного здоров'я як частини загального благополуччя людини [13]. Цей план встановлює чіткі цілі та стратегії для зміцнення психічного здоров'я, вжиття психопрофілактичних заходів щодо психічних розладів і забезпечення доступності для населення в цілому якісних послуг у сфері психічного здоров'я по всьому світу. Прийнятий на 66-й сесії Всесвітньої асамблеї охорони здоров'я у 2013 році, він є керівним документом для держав-членів та інших зацікавлених сторін щодо поліпшення показників психічного здоров'я населення, а також є основою для розробки та впровадження країнами власних політик і програм у сфері психічного здоров'я, які будуть адаптовані до їхніх індивідуальних потреб. Завдяки інтегрованому підходу, даний план сприяє зниженню нерівності в наданні медичних послуг, забезпечує підтримку прав та добробуту людей, що мають психічні розлади або психологічні потреби. Серед його основних цілей можна виокремити наступні:

- підсилення ефективного лідерства та керування системою психологічного забезпечення на всіх рівнях з метою посилення політичної підтримки та збільшення ресурсів для психічного здоров'я. Забезпечення даної цілі сприяє підвищенню загальної психологічної обізнаності населення з метою зниження рівня стигматизації психічних захворювань та дискримінації людей з психічними розладами;

- забезпечення населення на рівні громад комплексними, інтегрованими психологічними послугами та психосоціальною підтримкою, підвищення доступності таких послуг та їх інтеграція у загальну систему первинної медичної допомоги, місцевих установ, просування доцільності доказових втручань, підвищення кваліфікації працівників у цій сфері;

- усунення факторів негативного впливу на психічне здоров'я, пов'язаних із соціальними та економічними детермінантами, зокрема рівнем доходів, зайнятістю, освітою, матеріальним становищем, фізичним здоров'ям, сімейними обставинами, дискримінацією, порушенням прав людини;

– поліпшення інформаційних систем та розвиток доказової медицини в сфері психічного здоров'я, що передбачає збір та аналіз даних, проведення наукових досліджень, а також використання отриманих результатів для вдосконалення політики та практичного застосування в цій галузі.

Згідно з Комплексним планом дій, підхід, який він пропонує, ставить у центр прав людини та культурну чутливість. Він акцентує увагу на важливості залучення осіб з психічними розладами та членів їхніх родин до процесу прийняття рішень, які стосуються їхнього лікування та реабілітації. Такий підхід сприяє побудові інклюзивної системи психічного здоров'я, де враховуються індивідуальні потреби пацієнтів та забезпечується їхнє право на гідне ставлення і повноцінну участь у суспільному житті. Комплексний план дій створює основу для ефективної взаємодії між державними органами, громадськими організаціями та міжнародними партнерами, що сприяє повноцінному та успішному впровадженню стратегій, розроблених для покращення психічного здоров'я [13].

Програма дій ВООЗ для Європи на 2021-2025 роки розроблена з урахуванням наслідків пандемії COVID-19 для психічного здоров'я, зокрема її впливу на добробут населення. Її головною метою є інтеграція психічного здоров'я у загальну систему охорони здоров'я, подолання стигматизації та дискримінації осіб із психічними розладами, забезпечення доступу до якісних і доступних послуг. Програма визначає психічне здоров'я як ключовий елемент у процесі відновлення суспільства після пандемії, акцентуючи увагу на створенні стратегій підтримки психічного добробуту. Для моніторингу реалізації ініціативи створено Пан'європейську коаліцію з питань психічного здоров'я. Вона не лише координує впровадження програми, але й виступає платформою для обміну найкращими практиками між країнами та сприяє міжвідомчій взаємодії у формуванні ефективної політики [8].

Ще одним ключовим міжнародним документом, що відіграє значну роль у сфері психічного здоров'я, є «Звіт про психічне здоров'я у світі: трансформація для всіх», опублікований ВООЗ у 2022 році. Цей звіт не лише акцентує увагу на

необхідності зміцнення психічного здоров'я, але й закликає до конкретних дій щодо забезпечення доступу до послуг у цій сфері для кожної людини. Звіт ґрунтується на актуальних фактичних даних, висвітлює приклади найкращих практик з різних регіонів світу та ілюструє пережитий досвід людей. Одним із головних аспектів звіту є чітке виявлення слабких місць у сучасних системах психологічного забезпечення. Він детально пояснює, чому ці зміни є критично важливими та пропонує шляхи їх ефективного впровадження. Звіт закликає до об'єднання зусиль усіх зацікавлених сторін для активного підвищення значення психічного здоров'я у суспільстві, докорінної змін умов, що впливають на цей аспект, та покращення існуючих державних програм у щодо надання психологічних послуг населенню[11].

Однією з основних тез Звіту є наголошення на тому, що вдосконалення системи охорони здоров'я створює міцну основу для трансформацій також і у сфері психічного здоров'я. Такий підхід дозволяє не лише реорганізувати наявну інфраструктуру, але й суттєво розширити перелік доступних послуг, що сприяє підвищенню якості психологічної підтримки. Ключовими напрямками, де необхідно вжити заходів, є стратегічне управління та лідерство, фінансування, інформування громадськості, а також підвищення кваліфікації та професіоналізму фахівців в галузі психічного здоров'я [11].

7 червня 2023 року Європейська Комісія оголосила важливе повідомлення до Європейського Парламенту, Ради, Європейського соціально-економічного комітету та Комітету регіонів, що стало продовженням ініціативи президента Європейської Комісії Урсули фон дер Ляєн. Ця ініціатива була озвучена під час її виступу щодо стану Європейського Союзу у 2022 році та була пов'язана з результатами Конференції про майбутнє Європи [55, 59]. Так, було визначено стратегічні кроки для інтеграції питань психічного здоров'я у всі аспекти політики Європейського Союзу, як внутрішньої, так і зовнішньої. Єврокомісія взяла на себе зобов'язання забезпечити трансформування питання психічного здоров'я в невід'ємну складову політичних ініціатив та законодавчих актів від соціально-економічного до культурного рівня.

У рамках такого підходу передбачено вжиття конкретних заходів, які охоплюють різні політичні сфери, зокрема:

- покращення психічного здоров'я шляхом впровадження превентивних заходів та раннього виявлення проблем, зокрема через ініціативи Європи для запобігання депресії та самогубствам, розвиток Європейського кодексу психічного здоров'я та посилення наукових досліджень у сфері здоров'я мозку;

- збільшення інвестицій у навчання та розвиток професійних можливостей для зміцнення психічного здоров'я шляхом вдосконалення політики та забезпечення кращого доступу до медичних послуг, реалізації програм для підготовки та обміну досвідом серед фахівців, а також надання технічної підтримки для проведення реформ у сфері психічного здоров'я;

- підвищення обізнаності про психічне здоров'я серед роботодавців і працівників підприємств, компаній, установ з метою подальшого розвитку умов для підтримки високого рівня психічного здоров'я на робочих місцях, удосконалення профілактичних заходів щодо психічних розладів;

- запровадження системи підтримки психічного здоров'я для дітей і молоді з урахуванням їхньої вразливості під час періодів розвитку та зростаючих викликів сучасного світу. Тут можливим є створення мережі допомоги, адаптованої до вікових потреб, використання інструментів профілактики, спрямованих на ключові фактори психічного та фізичного благополуччя, а також посилення заходів для забезпечення безпеки дітей і молоді в цифровому середовищі та соціальних мережах;

- надання комплексної підтримки вразливим групам, зокрема людям похилого віку, тим, хто перебуває в складному соціально-економічному становищі, та мігрантам і біженцям. Особлива увага має бути зосереджена на людях, які постраждали від конфлікту, наприклад, переміщені особи та діти з України, а також діти в Україні, які зазнали травми війни [55].

У 2021 році Всесвітній економічний форум у співпраці з консалтингово-аудиторською компанією Делойт (Deloitte) створили «Набір інструментів

глобального управління для цифрового психічного здоров'я», передумовою створення якого стало глобальне загострення проблеми психічного здоров'я у світі через кризи в галузі охорони здоров'я, кліматичні та політичні кризи, а особливо – пандемію COVID-19 [56]. Соціальне дистанціювання у зв'язку з COVID-19 досить прискорило цифрові зміни, відкривши нові можливості трансформування та глобальних змін у системі забезпечення психічного здоров'я, а цифрові технології, в свою чергу, дали змогу зробити сферу психологічних послуг більш доступною та масштабованою. Незважаючи на потенціал, нові інструменти та послуги пов'язані з проблемами безпеки та ефективності, а також етичними питаннями, пов'язаними з використанням даних.

Дослідивши проблематику, Всесвітній економічний форум та компанія Делойт розробили «Набір інструментів глобального управління для цифрового психічного здоров'я», який пропонує структуру принципів, стандартів і процесів управління та надає урядам, регуляторам і незалежним органам гарантованого інструментарію для розробки, прийняття та впровадження стандартів і політик, які вирішують основні етичні проблеми щодо використання сучасних цифрових технологій у сфері охорони психічного здоров'я.

Основні цілі, досягнення яких ставить на меті даний інструментарій:

- формування розуміння можливостей цифрових послуг в контексті покращення психічного та поведінкового здоров'я населення;
- розроблення принципів і стандартів для безпечного, етичного та стратегічного впровадження цифрових рішень у сфері психічного здоров'я;
- покращення доступності, ефективності, якості та безпеки цифрових інструментів психічного здоров'я через впровадження найкращих практик та стандартів;
- прийняття стратегічно виважених інвестиційних рішень у глобальних цифрових екосистемах для розвитку сфери психічного здоров'я;
- ухвалення обґрунтованих рішень щодо інтеграції цифрових технологій психічного здоров'я в широку систему охорони здоров'я [56].

Огляд законодавства європейських країн щодо надання психологічних послуг населенню є ключовим, адже наразі Україна продовжує свій шлях до членства в Європейському Союзі. Орієнтація на міжнародні стандарти та врахування керівних документів у побудові власного державного регулювання психологічних послуг сприятиме формуванню якісної нормативно-правової бази та забезпеченню безпеки як для користувачів психологічними послугами, так і для самих психологів. Так, в Європі професія психолога регулюється Європейською директивою 2005/36/ЄС [6].

У законодавстві Європейського Союзу питання психологічної допомоги та охорони психічного здоров'я мають переважно рекомендаційний характер. Це відповідає принципу поваги до суверенітету держав-членів, оскільки «наднаціональні» пропозиції не передбачають прямого втручання у внутрішні заходи кожної країни, залишаючи реалізацію цих ініціатив на розсуд національних урядів. Так, принцип субсидіарності у сфері психічного був проголошений Резолюцією Європейського Парламенту від 19 лютого 2009 року. Згідно зі статтею 152 Договору про Європейський Союз, Співтовариства мають забезпечити інтегрованість у власні політики пріоритету щодо покращення функціонування системи охорони здоров'я та сприяння високому рівню психічного населення загалом. У цьому контексті політика ЄС виконує допоміжну роль, спрямовану на підтримку та доповнення національних стратегій охорони здоров'я [24]. Важливим є також положення щодо регулювання акредитації фахівців і установ, які надають психологічну допомогу, що забезпечується через правові механізми, спрямовані на охорону психічного здоров'я та розвиток відповідних послуг у країнах ЄС.

Резолюція Європарламенту щодо покращення психічного здоров'я населення в контексті реалізації стратегії забезпечення психічного здоров'я для ЄС від 14.12.2006 р. підтримує політику Європейської Комісії щодо зміцнення психічного здоров'я та підкреслює необхідність забезпечення рівного доступу до лікування психічних захворювань [24]. Резолюція акцентує увагу на необхідності забезпечення високого рівня підготовки професіоналів, які працюють у сфері

надання психологічної допомоги. Особливу увагу приділено підвищенню кваліфікації таких категорій, як викладачі, медичні працівники, фахівці соціальних і судових служб, а також роботодавці. Перелік цільових груп щодо забезпечення психічного здоров'я розширено до наступного: діти, жінки, матерів, люди похилого віку, працівники, соціально неблагополучні верстви населення, особи із тривалими чи важкими психічними захворюваннями, інваліди, представники будь-яких менших, мігранти, безробітні, ув'язнені. Дана Резолюція також наголошує на важливості реформування служб охорони психічного здоров'я, наполягає на включенні питання зміцнення психічного здоров'я населення в політику і законодавство держав-членів, а також звертає увагу на провідній ролі місцевого самоврядування у сфері забезпечення надання психологічних послуг та охорони психічного здоров'я населення країн-учасниць Європейського Союзу [24].

Віднедавна у польському Сеймі створено дві парламентські групи, які будуть працювати над питаннями забезпечення психічного здоров'я дітей та підлітків, а також працюватимуть над законодавчим регулюванням професії психотерапевта. У своїх офіційних медійних джерелах Польська Рада Психотерапії повідомляє, що для здійснення правового регулювання діяльності психотерапевтів вкрай важливим є врахування різноманітності психотерапевтичних підходів та забезпечення благополуччя психотерапії [1, 21]. Так, у серпні 2023 року Польський Сейм ухвалив зміни до Закону про психічне здоров'я, а саме – перше мінімальне законодавче регулювання діяльності психотерапевтів.

У Литовській Республіці основи системи охорони психічного здоров'я були закладені ще у 1995 році з прийняттям Закону про охорону психічного здоров'я. Тоді ж Міністерство охорони здоров'я Литви розробило національний план розвитку системи охорони здоров'я, орієнтований на комплексну модернізацію цієї сфери. Основними завданнями плану стали створення ефективної та конкурентоспроможної системи, спрямованої не тільки на підвищення рівня психічного здоров'я, але й на розширення освітніх

можливостей та запобігання психічним захворюванням. Особливу увагу в Литві також приділяють підвищенню професійного рівня спеціалістів з психічного здоров'я, удосконаленню медичної освіти та залученню неурядових організацій до процесу надання психологічної допомоги населенню. Цей підхід сприяє інтеграції різних секторів і підвищує доступність якісних послуг психологічного характеру [1].

У Румунії законодавча база у сфері психічного здоров'я відчула суттєві зміни із прийняттям Закону 487/2002 «Про психічне здоров'я та захист осіб із психічними розладами» [1]. У відповідь на цей закон Міністерство охорони здоров'я Румунії реалізувало масштабну реструктуризацію системи охорони психічного здоров'я. Її метою стало підвищення якості надання допомоги на всіх рівнях: первинному, вторинному та третинному. Зусилля також були спрямовані на розвиток амбулаторної психіатричної допомоги та впровадження мобільних бригад кризового втручання. У межах Національної програми психічного здоров'я було впроваджено спеціалізовані навчальні програми для фахівців, спрямовані на вдосконалення знань і навичок у роботі з розладами аутистичного спектра. У результаті було підготовлено 200 спеціалістів, що забезпечило кращу якість надання послуг у цій сфері.

Щодо України, то серед ратифікованих міжнародних документів можна перерахувати наступні [51]:

1. Загальна декларація прав людини, прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 р.;
2. Європейська конвенція з прав людини 1950 року, ратифікована Законом України від 17 липня 1997 р. №475/97-ВР31;
3. Конвенція про права дитини, ратифікована постановою Верховної Ради Української РСР від 27 лютого 1991 р. №789-ХІІ33;
4. Конвенція про права осіб з інвалідністю, ратифікована Законом України від 16 грудня 2009 р. №1767-VI35;
5. Європейська соціальна хартія (переглянута), ратифікована Законом України від 14 вересня 2006 р. №137-V.

Отже, державне регулювання надання психологічних послуг населенню в європейських країнах є досить добре врегульованим процесом. Однак, варто також зазначити, що європейське законодавство також потребує постійного перегляду з метою розширення правових механізмів для захисту професійних інтересів психологів та забезпечення ефективного контролю якості надання психологічних послуг.

1.2. Особливості державного регулювання надання психологічних послуг населенню в Україні

Головним документом, що регламентує захист життя та здоров'я громадян в Україні, є Конституція України [14]. Вона гарантує кожній людині право на охорону здоров'я, медичну допомогу та страхування. А отже, держава зобов'язана забезпечувати охорону здоров'я через фінансування соціально-економічних, медичних, санітарних і профілактичних програм. Громадяни України мають право на безоплатну медичну допомогу в державних і комунальних медичних закладах. Забороняється скорочення існуючої мережі таких установ. Держава також зобов'язується створювати умови для якісного, сучасного та доступного медичного обслуговування, підтримувати діяльність медичних закладів різних форм власності й сприяти розвитку фізичної культури та спорту задля забезпечення санітарно-епідемічного добробуту населення [14].

Нормативно-правова база з питань психологічного забезпечення населення умовно поділяється на кілька груп документів [51]:

- системоутворюючі документи – закладають основні концептуальні засади і стратегічне бачення розвитку сфери психічного здоров'я, що включають підходи до поліпшення якості та доступності послуг;
- національні стратегії – визначають загальні напрями стійкого розвитку країни та людського капіталу, що передбачає також збереження та поліпшення психічного здоров'я населення;

– закони України, що регулюють психічне здоров'я – встановлюють ключові правила для зацікавлених сторін, забезпечуючи правову основу для співпраці та координації дій в системі охорони психічного здоров'я. Вони узгоджуються з основними принципами, цілями і цінностями державної політики в цій галузі;

– підзаконні нормативно-правові акти (НПА) – це розпорядження та постанови Кабінету Міністрів України, міністерств, накази та інші документи, що забезпечують імплементацію механізмів, визначених у законах України.

Українське законодавство у сфері охорони здоров'я регламентує широкий спектр питань, включно із забезпеченням психічного благополуччя громадян. Як і Конституція України, не менш важливим є Закон України «Про основи законодавства України про охорону здоров'я» та ряд інших нормативно-правових актів. Закон визначає здоров'я як комплексний стан, що включає фізичний, психічний та соціальний аспекти благополуччя, а не лише відсутність захворювань чи фізичних вад. Психічне здоров'я, таким чином, виступає невіддільною частиною загального стану людини [19]. Охорона здоров'я розглядається як система заходів, спрямованих на підтримку й відновлення життєвих функцій організму, працездатності та активної соціальної участі особи, забезпечуючи водночас максимальну можливу тривалість її життя. Реалізація цих заходів є обов'язком держави, місцевого самоврядування, медичних закладів та самих громадян [19].

Особливу увагу закон приділяє регулюванню використання психотерапевтичних методів, їхнє застосування дозволене лише в рамках спеціально визначених процедур, місць і норм, затверджених профільними органами державної влади. У цьому контексті діє наказ №199, який регламентує порядок використання психологічних методик. Проте, враховуючи стрімкий розвиток сучасних підходів у психотерапії, зазначений нормативний документ вимагає перегляду, щоб відповідати актуальним стандартам надання психологічної допомоги [18].

Основні законодавчі акти України, що стосуються питань психічного здоров'я надання психологічних послуг населенню, наведені в таблиці 1.1 [51].

Таблиця 1.1. Основні законодавчі акти України, що стосуються питань психічного здоров'я

Вид закону	Назва закону
Основний закон	Конституція України, 1996
Кодекси	Цивільний кодекс України, 2003 Кодекс цивільного захисту України, 2012
Закони, що регулюють сферу охорони здоров'я	Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними, 1995 Основи законодавства України про охорону здоров'я, 1992 Про психіатричну допомогу, 2000 Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення, 2017 Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я, 2020 Про систему громадського здоров'я, 2022
Закони, які регулюють соціальну сферу	Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні, 1991 Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей, 1991 Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, 1991 Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей, 1992 Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту, 1993 Про державну соціальну допомогу особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю, 2000 Про охорону дитинства, 2001 Про соціальну роботу із сім'ями, дітьми та молоддю, 2001 Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні, 2005 Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей, 2005 Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, 2005 Про соціальну адаптацію осіб, які відбувають чи відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк, 2011 Про протидію торгівлі людьми, 2015 Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, 2015 Про запобігання та протидію домашньому насильству, 2018 Про соціальні послуги, 2019 Про соціальний і правовий захист осіб, стосовно яких встановлено факт позбавлення особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України, та членів їхніх сімей, 2022
Закони, які регулюють сферу освіти	Про професійну (професійно-технічну) освіту, 1998 Про позашкільну освіту, 2000 Про дошкільну освіту, 2001 Про вищу освіту, 2014 Про освіту, 2017

Продовження таблиці 1.1.

Вид закону	Назва закону
	Про фахову передвищу освіту, 2019 Про повну загальну середню освіту, 2020
Інше	Про основні засади молодіжної політики, 2021 Про судову експертизу, 1994 Про Державну кримінально-виконавчу службу України, 2005

На сьогодні в Україні має дію діє лише один спеціалізований нормативно-правовий акт, що частково регулює питання надання послуг у сфері психічного здоров'я — це Закон України «Про психіатричну допомогу» [37]. Відповідно до його положень, психіатрична допомога охоплює комплекс спеціалізованих заходів, що включають діагностику психічного стану осіб, профілактику і лікування психічних захворювань, нагляд, догляд, а також реабілітацію, як медичну, так і психологічну, для людей з психічними розладами, зокрема через вживання психоактивних речовин. [37]. Всі ці заходи реалізуються на основі цього Закону та інших відповідних нормативних документів.

Привертає увагу й те, що в цьому Законі надано визначення понять «амбулаторна психіатрична допомога» та «стаціонарна психіатрична допомога». Амбулаторна психіатрична допомога передбачає обстеження, профілактику, діагностику, лікування, догляд та медико-соціальну реабілітацію осіб з психічними розладами без потреби в госпіталізації. У свою чергу, стаціонарна психіатрична допомога включає ці ж послуги, але надається в умовах стаціонару, де пацієнт перебуває більше ніж 24 години [37].

Також стаття 1 цього Закону містить визначення поняття «психолог», що охоплює медичних працівників (лікарів, медичних сестер, фельдшерів), психологів, соціальних працівників та інших спеціалістів, які мають відповідну освіту та кваліфікацію і безпосередньо беруть участь у наданні психіатричної допомоги [37]. Проте, це визначення, на сьогоднішній день, є неповним і потребує доопрацювання, оскільки воно не охоплює всього спектру ролей і обов'язків, які можуть виконувати психологи та інші фахівці в системі психічного здоров'я.

Слід зазначити, що поняття «психіатрична допомога», як його трактує Закон, охоплює лише певні спеціальні заходи, а отже, не тотожне ширшому поняттю «охорона психічного здоров'я», що являє собою складну комплексну сферу та включає не лише медичні послуги, а й соціальну, освітню підтримку, профілактичні та реабілітаційні заходи. Проте на сьогодні цей аспект залишається недостатньо врегульованим на законодавчому рівні [1].

У законодавстві закріплено принцип презумпції психічного здоров'я, згідно з яким, особа вважається психічно здоровою, допоки не буде доведено зворотне відповідно до процедури, визначеної законом. Тобто, психічний розлад має бути встановлений на основі чітких правових і медичних критеріїв, що гарантує захист прав людини та уникнення необґрунтованих діагнозів [37].

Закон «Психіатричну допомогу» конкретизує також, що психіатрична допомога надається на засадах законності, гуманності, додержання прав людини, добровільності та доступності. Психіатрична допомога також базується на сучасних наукових знаннях і передбачає не лише медичне лікування, а й психологічну та соціальну реабілітацію, освітню та соціальну підтримку. Завдяки цьому можливим є комплексний підхід до психічного здоров'я з урахуванням індивідуальних потреб кожної людини [37].

Психологічне забезпечення в освітніх установах регламентується окремими нормами законодавства. Зокрема, стаття 76 Закону України «Про освіту» встановлює функціонування психологічної служби в системі освіти. Положення про таку службу має затверджуватися центральним органом виконавчої влади в галузі освіти та науки. Здійснення психологічного супроводу освітнього процесу покладається на практичних психологів, які здійснюють регулярне вивчення психофізичного розвитку учнів та оцінюють їх поведінку з урахуванням вікових, інтелектуальних, фізичних, гендерних та інших індивідуальних характеристик [36].

Ухвалене Міністерством освіти і науки України Положення «Про психологічну службу у системі освіти України» визначає основні функції практичних психологів у навчальних закладах. Згідно з цим Положенням,

психологічна служба повинна забезпечувати регулярне вивчення психофізичного розвитку учнів. Важливою її метою є створення умов для ефективної інтеграції здобувачів освіти в навчальний процес, а також надання підтримки для їх психологічної та соціальної адаптації [30].

Основна мета функціонування психологічної служби в закладах освіти полягає у всебічній підтримку розвитку учнів, що включає як інтелектуальний, так і соціальний елемент. Також психологічна служба має сприяти збереженню психічного здоров'я усіх учасників освітнього процесу, наданню психологічної та соціально-педагогічної підтримки. Психологічна служба включає не лише практичних психологів, а й соціальних педагогів, методистів, керівників навчально-методичних центрів, кабінетів, лабораторій психологічних служб освітніх закладів, фахівців міських та районних психологічних служб, працівників психологічних служб департаментів, управлінь, відділів освіти. Це дозволяє підходити до надання психологічної підтримки в освітньому середовищі системно та всеохоплююче на різних рівнях управління [30].

Психологи також активно залучені до системи надання соціальних послуг населенню, а їхня діяльність регулюється відповідно до Закону України «Про соціальні послуги», який окреслює роль психологів та психологічної служби в процесі надання психологічної допомоги [38].

З метою боротьби з наркотичною залежністю та подальшою реабілітацією осіб із залежностями, у 2020 році було прийнято Державний стандарт соціальної послуги з соціально-психологічної реабілітації для осіб, які мають залежність від наркотичних засобів та психотропних речовин [25]. Цей стандарт вперше систематизував науково обґрунтовані методи та форми роботи, які використовуються для надання допомоги особам із залежністю. Він встановлює чіткі вимоги до кваліфікації спеціалістів, методології їхньої роботи та критерії оцінки ефективності наданих послуг, що дозволяє забезпечити високу якість соціально-психологічної підтримки та реабілітації.

Особливу увагу слід приділити роботі психологів у структурах Міністерства внутрішніх справ України, адже діяльність працівників

правоохоронних органів нерідко супроводжуються високим рівнем стресу, психоемоційного напруження та ризику для життя і здоров'я у зв'язку з виконанням надзвичайно важливих й відповідальних завдань. Психологічне забезпечення в їхній діяльності відіграє ключову роль, оскільки стабільність психічного стану співробітників правоохоронних органів безпосередньо впливає на їхню професійну ефективність, від якої залежить безпека оточуючих та суспільства загалом. Можна сказати, нормативно-правове регулювання у цій галузі є ключовим інструментом для забезпечення високого рівня підготовки, психологічної підтримки та допомоги працівникам правоохоронних органів [17]. Так, наказ МВС №88 від 06.02.2019 р. «Про затвердження Порядку організації системи психологічного забезпечення поліцейських, працівників Національної поліції України та курсантів (слухачів) закладів вищої освіти із специфічними умовами навчання, які здійснюють підготовку поліцейських» закріплює порядок організації системи психологічного забезпечення для поліцейських, співробітників Національної поліції, курсантів і слухачів вищих навчальних закладів, які готують поліцейських.

Цей наказ визначає необхідні заходи для забезпечення психологічної стійкості правоохоронців та надання їм своєчасної психологічної підтримки, враховуючи специфіку професійної діяльності [32].

Розглядаючи нормативно-правові документи, які в тій чи іншій мірі регулюють психологічне забезпечення в різних структурах, хочемо зазначити що Державна прикордонна служба України керується в даних питаннях Інструкцією з організації та проведення професійно-психологічного відбору кандидатів на військову службу за контрактом, яку було затверджено Наказом АДПСУ №354 [26]. Інструкція окреслює важливі аспекти, що стосуються різноманітних аспектів, у тому числі: професійний відбір кандидатів, забезпечення психологічної готовності до виконання службових обов'язків.

Положення про психологічне забезпечення в Національній гвардії України, затверджене Наказом Міністерства внутрішніх справ України №1285, є прикладом часткового законодавчого регулювання цієї сфери [29]. Важливою

особливістю цього Положення є те, що воно надає чіткі визначення таким критично важливим для якісного функціонування служб сфери охорони психічного здоров'я термінам як: психологічне забезпечення, психологічна допомога, психологічна експрес-діагностика, психологічне консультування, реабілітація, психологічний супровід, декомпресія, інформування, психопрофілактика, соціально-психологічний клімат. До суб'єктів психологічного забезпечення відносяться підрозділи психологічної служби, діяльність яких спрямована на надання повного комплексу психологічних послуг і заходів, що охоплюють як психологічну підготовку військовослужбовців, так і їх адаптацію після виконання завдань [29].

Щодо нормативно-правового регулювання психологічного забезпечення Державної служби з надзвичайних ситуацій (ДСНС), то існує психологічна служба ДСНС, яка здійснює свою діяльність відповідно до Порядку психологічного забезпечення в Державній службі України з надзвичайних ситуацій, затвердженого Наказом МВС №747 у 2017 році. У цьому Порядку визначено основні поняття, такі як екстрена психологічна допомога, психологічне відновлення, психологічне консультування [33].

Психологічне забезпечення в умовах війни регламентується Кодексом цивільного захисту України, зокрема в питаннях щодо організації екстреної психологічної допомоги особам, що постраждали під час кризових подій [12].

У цьому документі зазначено, що обов'язком держави є забезпечення належного захисту населення та територій від різного рівня небезпек та надання невідкладної психологічної, медичної та іншої допомоги постраждалим. Окремо підкреслюється важливість як запобігання, так і зменшення негативного психологічного впливу на населення в кризових ситуаціях та своєчасного надання ефективної психологічної підтримки [12].

Суттєвим кроком у покращенні регулювання надання психологічних послуг населенню стало затвердження Порядку та умов надання психологічної допомоги ветеранам війни, членам їх сімей та деяким іншим категоріям осіб (Постанова КМУ від 29.11.2022 р. №1338) [22]. Цей документ частиною широкої

нормативно-правової бази, що спрямована на забезпечення психологічної реабілітації учасників бойових дій та надання їм соціальної підтримки. Постанова розроблена на основі вимог Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» та інших документів, що визначають механізми психологічного супроводу цих осіб у післявоєнний період. Психологічна підтримка даних категорій населення регулюється цілим комплексом нормативно-правових документів, які спрямовані на забезпечення якісної допомоги та соціальної підтримки [4].

Перелік єдиних вимог до проведення психологічних та психотерапевтичних втручань було затверджено ще у 2008 році наказом Міністерства охорони здоров'я України №199 «Про затвердження Порядку застосування методів психологічного і психотерапевтичного впливу» [31]. Наказ враховує вимоги кількох основних законів України, таких як «Про психіатричну допомогу», «Про соціальні послуги», «Про освіту» та «Про ліцензування певних видів господарської діяльності», і надає визначення психологічного та психотерапевтичного впливу, пояснюючи мету та принципи застосування цих методів [31]. Однак, з точки зору сьогодення цей закон є застарілим і не відповідає вимогам сучасної практики надання психологічної допомоги. Технології, методики та підходи у сфері психологічної підтримки розвиваються швидко, і тому наказ потребує перегляду та адаптації до нових стандартів.

З метою удосконалення системи психосоціальної підтримки в Україні, у грудні 2023 року було прийнято новий нормативний акт — Порядок надання психосоціальної допомоги та послуг у сфері психічного здоров'я [35]. Цей документ має на меті регулювання надання психосоціальної допомоги, включаючи заходи профілактики суїцидів та психосоціальну реабілітацію саме для вразливих категорій населення, серед яких і ветерани війни. Новий порядок запроваджує більш сучасні підходи і методи, що відповідають потребам часу та забезпечують ефективну підтримку громадян.

Цей документ визначає комплексний механізм надання психосоціальних послуг в ході медичної чи реабілітаційної допомоги або після її завершення.

Порядок також конкретизує, які саме категорії професій в межах професійної компетенції працівників можуть бути надавачами психосоціальної допомоги. Даний перелік формується відповідно до Довідника кваліфікаційних характеристик професій [35].

Крім того, наказом №2118 від 13 грудня 2023 року затверджено перелік конкретних психосоціальних послуг, які можуть бути надані в рамках психосоціальної допомоги. Окремим документом було визначено перелік надійних методів психологічної діагностики, а також – чіткі рекомендації щодо їх застосування: для кожного методу визначено назву, короткий опис, відповідну вікову групу, а також фахівців, які мають право його використовувати. Окрім цього, було представлено перелік методів психотерапії з доказовою ефективністю, де окреслено, до яких саме психічних розладів та станів їх можна застосовувати [35].

Першою масштабною політичною ініціативою, спрямованою на систематизацію і покращення сфери охорони психічного здоров'я в країні стала Концепція розвитку охорони психічного здоров'я на період до 2030 року, схвалена у 2017 році Кабінетом Міністрів України. У Концепції зазначено, що в Україні існує дефіцит кваліфікованих психологів і психотерапевтів, а доступність таких послуг залишається низькою, наголошується на необхідності підвищення якості та доступності психологічних послуг шляхом розробки стандартів надання психотерапевтичної та психологічної допомоги. Документ передбачає комплексне регулювання діяльності спеціалістів у цій сфері, включаючи вдосконалення системи підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації фахівців. Концепція також [40].

Проведений аналіз дає нам змогу визначити надання психологічних послуг населенню як комплекс професійних дій, спрямованих на підтримку особи в умовах підвищеного ризику розвитку психічних розладів чи поведінкових порушень, сприяння психосоціальній адаптації до змін у житті, допомогу в осмисленні пережитого досвіду, розширення самоусвідомлення та розкриття потенціалу особистості для самореалізації. Психологічне забезпечення також

передбачає підтримку у вирішенні психологічних труднощів, які виникають внаслідок кризових станів, життєвих випробувань, надзвичайних ситуацій, катастроф чи впливу бойових дій. Такі дії націлені на формування стійкості до стресу та зміцнення психологічного благополуччя особистості в умовах, що вимагають особливих ресурсів для адаптації й подолання викликів.

Державне регулювання надання психологічних послуг населенню являє собою нормативно-правове забезпечення діяльності фахівців у сфері, створення стандартизованих протоколів для надання допомоги, сприяння дотриманню фахівцями законодавчих вимог та використанню доказових методів психологічного та психічного втручання [22].

Отже, аналіз європейського законодавства в сфері державного регулювання надання психологічних послуг населенню показав, що в європейських країнах цей процес є досить добре врегульованим, що дозволяє йому також визначати глобальний порядок денний в сфері питань охорони здоров'я.

В Україні сфера надання психологічного забезпечення населенню регулюється різними нормативно-правовими актами, які охоплюють питання охорони здоров'я, соціальної політики, освіти та інших суміжних сфер. Однак, варто зауважити, що державне регулювання цієї сфери має фрагментарний характер. Крім випадків екстреної допомоги, законодавче забезпечення надання психологічної допомоги є недостатнім. На сьогодні є відсутнім єдиного закону, який би визначав сферу психічного здоров'я як самостійну галузь, що потребує регулювання, а відсутність чітких положень та визначень щодо цієї сфери створює значні прогалини у законодавчому полі.

РОЗДІЛ 2. СУЧАСНИЙ СТАН ТА ОСОБЛИВОСТІ НАДАННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ПОСЛУГ НАСЕЛЕННЮ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

2.1. Аналіз надання психологічних послуг населенню під час воєнного стану

Понад 2,5 роки збройної агресії Російської Федерації проти України призвели до значних людських втрат, великої кількості поранень та масового переміщення населення як в межах країни, так і за її кордони. Ці події змінили та продовжують змінювати структуру українського суспільства, зокрема спричиняючи серйозні психологічні наслідки для кожного, хто безпосередньо або опосередковано зіштовхується з війною.

Постійні ракетні та артилерійські обстріли, бомбардування, перебування в окупації, а також участь у бойових діях або життя у прифронтовій зоні значно підвищують психоемоційне навантаження на громадян, а також посилюють уразливість людей до психосоціального стресу. Ці фактори призводять до розвитку різноманітних психічних розладів, а саме: депресія, тривожність, посттравматичний стресовий розлад та ін.

Небезпеку для ментального здоров'я несе також тривалий стан невизначеності та постійної загрози ракетних обстрілів і атак безпілотників на всій території країни. Це порушує відчуття безпеки, створює додатковий стрес. Переміщення до інших регіонів або країн, що часто супроводжується втратою роботи, соціальних зв'язків, кардинальною зміною звичного способу життя, погіршенням психоемоційного стану населення. Побутові труднощі, фінансові проблеми, соціальна ізоляція та страх за майбутнє країни, рідних та близьких тільки підсилюють стресове навантаження.

У січні 2024 року на засіданні Ради безпеки ООН було повідомлено, що з початку повномасштабної війни серед мирного населення зафіксовано 29 522 жертви, з яких 10 233 особи загинули, 19 289 – отримали поранення. Також

відомо, що понад 100 українських цивільних осіб, серед яких одна дитина, загинули у російському полоні [9].

Дитячий фонд ООН (ЮНІСЕФ) у своєму звіті від травня цього року повідомив, що з моменту початку повномасштабного російського в Україні загинули або були поранені щонайменше 1 933 дитини [58].

У липні Моніторингова місія ООН з прав людини в Україні зафіксувала найбільшу кількість постраждалих серед мирного населення з жовтня 2022 року: щонайменше 219 осіб загинули, а 1 018 отримали поранення (рис. 2.1) [60].

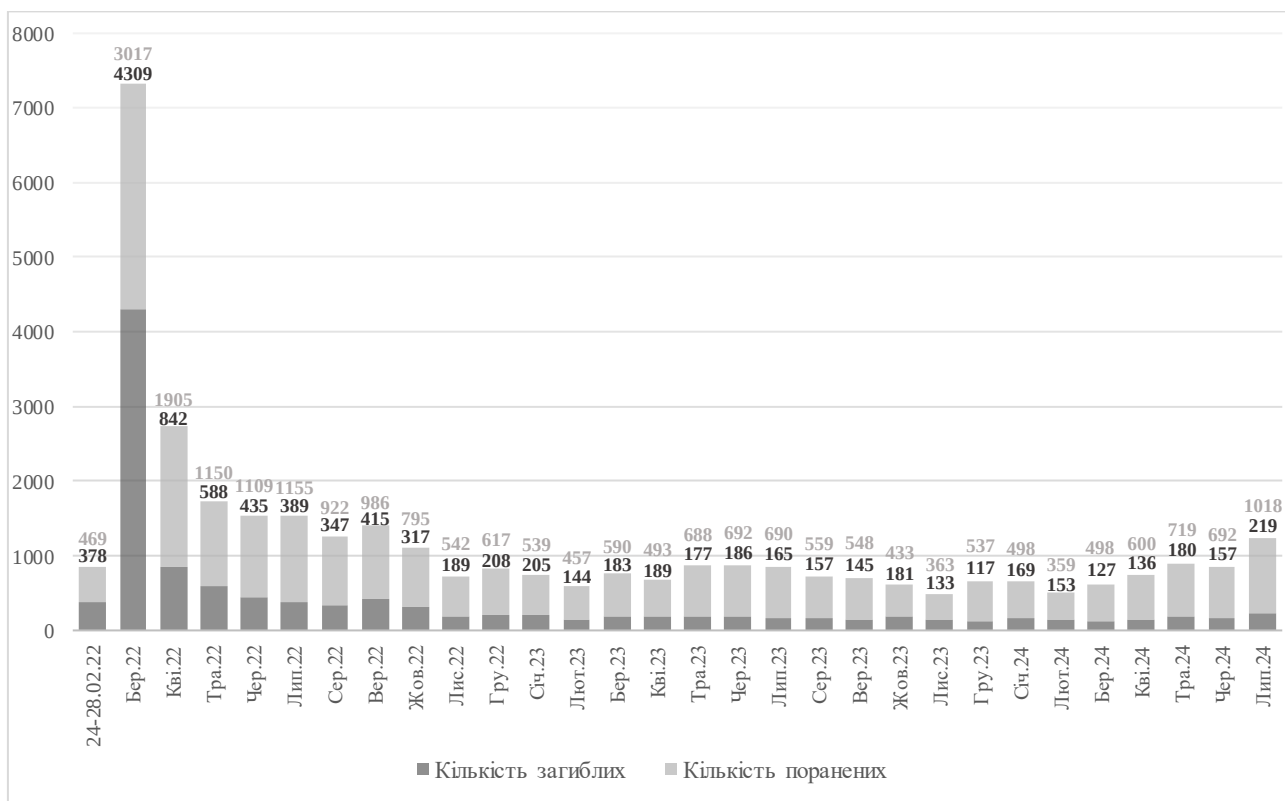

Рисунок 2.1 – Статистика про кількість постраждалих серед мирного населення за період від лютого 2022 по липень 2024 року [60]

Ці дані залишаються неповними, оскільки відсутня інформація про загинув та постраждалих у районах, що перебувають під тимчасовою окупацією. Ця статистика лише частково демонструє масштаб гуманітарної кризи, яка вимагає комплексної підтримки, включаючи надання психологічної допомоги для відновлення психічного благополуччя людей, постраждалих від війни.

За даними Управління Верховного комісара ООН у справах біженців, серед 43,7 мільйонів мешканців України 12 мільйонів шукають притулок у сусідніх країнах. Міжнародна організація з міграції повідомляє про 5,9 мільйона внутрішньо переміщених осіб, а Управління ООН з координації гуманітарних питань оцінює, що 17,6 мільйона людей потребують нагальної гуманітарної допомоги [51].

Відповідно до прогнозів експертів, близько 40–50% українців потребуватимуть психологічної допомоги. При цьому прогнозується, що серед військових та ветеранів потреба в психологічній підтримці охопить щонайменше 1,8 мільйона осіб. В категорії людей похилого віку ця цифра сягатиме близько 7 мільйонів, а серед дітей та підлітків — приблизно 4 мільйони. Опираючись на такі розрахунки, первинна ланка медицини має бути готова до 27 мільйонів звернень, пов'язаних із проблемами ментального здоров'я. Окремо варто зазначити, що кількість громадян України, які стикатимуться з психічними розладами різного рівня складності — від легких до тяжких форм, які вимагатимуть тривалої професійної допомоги, — коливатиметься в межах 3-4 мільйонів осіб [20].

Отже, стає очевидним, що система підтримки психічного здоров'я в Україні має охоплювати все населення, враховуючи як різноманітність, так і специфіку потреб кожної окремої групи. Особливу турботу слід спрямувати на такі групи: люди з інвалідністю, особи з психічними розладами; діти, підлітки, їхні батьки; люди похилого віку; військовослужбовці, ветерани, захисники й захисниці України, члени їхніх сімей та родини загиблих. Підтримки потребують і ті, хто перебуває у зоні підвищеного ризику або пройшли через травматичні події, як-от окупація, вимушене переселення, полон, тортури, втрата близьких.

До критичних груп також відносяться професіонали, які працюють на першій лінії контакту та щодня стикаються з високими рівнями стресу і потенційно травмуючими ситуаціями. Серед них поліцейські, рятувальники, військовослужбовці, медичні працівники, вчителі, соціальні працівники, фахівці соціальної служби, соціальні робітники, залізничники, працівники органів

місцевого самоврядування, а також співробітники інших служб, які виконують життєво важливі функції в умовах війни. Психічне здоров'я цих категорій професіоналів має значення як для їхньої власної безпеки, так і для суспільства загалом, адже стабільність і здатність до роботи цих людей є невід'ємною частиною життєздатності країни в умовах кризи [51, 16].

У відповідь на ці виклики в Україні діють численні програми та проєкти підтримки психічного здоров'я. Частина з них діє в рамках міжнародної технічної допомоги, інша частина – гуманітарного реагування кластерної системи ООН. Серед нових програм та послуг своєчасного реагування на виклики, пов'язані з російсько-українською війною, можна назвати наступні:

- мобільні мультидисциплінарні команди – наразі працює близько 87 таких команд у 18 регіонах України, забезпечуючи доступ до психологічної підтримки в найвіддаленіших куточках країни;
- групи моніторингу бойового стресу – створені для підтримки військових підрозділів та навчання командирів способам роботи з бойовим стресом, а також розширення резерву психологів, модернізації психологічної служби сектору безпеки й оборони;
- система «СпівДія» – надає психологічну допомогу на базі молодіжних центрів, проводить просвітницькі та інформативні заходи задля підтримки людей в умовах кризи;
- електронний кейс-менеджмент – полегшує роботу соціальних служб, покращуючи доступність психологічних послуг та контроль якості;
- комплексні соціальні послуги – впроваджуються для забезпечення життєстійкості, надання психосоціальної підтримки військовослужбовцям та їхнім сім'ям у на базі військових частин, мають на меті впровадження державного стандарту соціальної підтримки та адаптації ветеранів;
- обласні центри психологічної допомоги – надають необхідну інформацію щодо доступних психологічних послуг у різних областях України, сприяючи орієнтації громадян, які зазнали впливу війни, в умовах кризової ситуації;

- підготовка фахівців – навчання працівників соціальної сфери за програмами «Самодопомога+», «Перша психологічна допомога», навчання працівників первинної ланки медичної допомоги за програмою ВООЗ – Mental Health Gap Action Programme (mhGAP);

- електронні сервіси та гарячі лінії – створення нових платформ та телефонних ліній дозволяє громадянам отримувати швидку психологічну допомогу дистанційно навіть в найвіддаленіших куточках країни чи маленьких населених пунктах без відповідних служб (прикладом є гаряча лінія Lifeline Ukraine);

- «UA Mental Help» – це безкоштовний онлайн-ресурс, реалізований завдяки ініціативі Глобального договору ООН в Україні за підтримки різних глобальних партнерів, що: виступає стартовим майданчиком для отримання кваліфікованої психологічної підтримки від сертифікованих спеціалістів; дає змогу ознайомитися з різними освітніми матеріалами щодо самостійного підтримання власного психічного здоров'я; заохочує експертів і організації приєднуватися до проєкту, створюючи спільноту, яка підтримує осіб, які постраждали від військових дій;

- проєкти «Безпечний простір», «Екосистема психологічної допомоги» – створені для сприяння психологічній стійкості дітей і молоді в освітніх установах, таких як школи та дитячі садки, з метою збереження емоційного благополуччя підростаючого покоління;

- зміни служби психологічного забезпечення Сил безпеки й оборони України – поступове виокремлення її в окрему незалежну вертикаль, забезпечення міжвідомчої сумісності психологічних служб як складових СБО України, прийняття заходів для забезпечення такої ж сумісності із колегами з країн-партнерів [51, 16].

Підтримка психічного здоров'я населення можлива лише за умови багаторівневого та міжсекторального підходу. Це означає, що державна політика має включати не лише охорону здоров'я, а й різні сфери життєдіяльності, такі як соціальний захист, освіта, зайнятість, реагування на надзвичайні ситуації та інші

напрями, забезпечуючи системну взаємодію державних органів для досягнення більшої ефективності та стабільності.

Можна сказати, що механізм державного регулювання психологічного забезпечення являє собою систему засобів, методів, стимулів, використання яких допомагає державі регулювати процеси забезпечення населення психологічними послугами.

Поточний стан системи надання психологічних послуг населенню України є таким, що в країні відсутній профільний закон про психічне здоров'я, тому ключовим документом, що формує політику в даній сфері, є Концепція розвитку охорони психічного здоров'я в Україні на період до 2030 року (Концепція). Для реалізації Концепції було ухвалено План заходів на 2021–2023 роки [40, 27].

Провідною метою Концепції є створення інтегрованої та ефективної системи охорони психічного здоров'я, яка працюватиме в межах єдиного міжвідомчого простору, покращуючи якість життя громадян і гарантуючи їхні права та свободи. Крім того, документ визначає поняття психічного здоров'я за визначенням ВООЗ, ключові принципи підтримки та зміцнення психічного здоров'я. Концепція також закладає основи для трансформації системи – від інституційної моделі до такої, де психологічні послуги будуть надаватися на рівні громад та будуть містити розширений спектр заходів профілактики та популяризації психічного здоров'я [51].

Як зазначалося раніше, національні стратегії є одним з важливих документів, що визначають загальні пріоритети розвитку держави та людського капіталу, а також сприяють формуванню правової основи в щодо надання населенню психологічних послуг. Далі ми коротко розглянемо ті національні стратегії, які діють наразі та допомагають забезпечити доступ до психологічної допомоги та підтримки під час воєнного стану в Україні.

Першою такою національною стратегією є стратегія подолання бідності [42]. Вона визначає надання психологічної допомоги найбільш уразливим групам населення як один з ключових напрямів. Заходи цієї стратегії орієнтовані на інтеграцію таких осіб на ринку праці, забезпечуючи доступ до

необхідних інформаційних ресурсів, консультацій, профорієнтації та соціальної реабілітації. Стратегія також передбачає розробку програм підтримки сімей з дітьми, які знаходяться у складних життєвих умовах. Заходи таких програм передбачають моніторинг житлових умов дітей, оцінку їх фізичного, морального та психічного здоров'я, а також надання допомоги для поліпшення їхнього соціального становища. Цей підхід дозволяє створити комплексну систему підтримки, яка сприятиме більш ефективній адаптації, інтеграції в суспільство та захисту інтересів дітей із малозабезпечених і кризових родин.

Стратегією, яка першочергово спрямована на забезпечення та захист прав людини, є Національна стратегія у сфері прав людини [34]. Одним із головних аспектів є впровадження ефективної процедури судового контролю за підставами позбавлення свободи, зокрема під час примусової госпіталізації до закладів психіатричної допомоги. Це передбачає прозорість та відповідальність у випадках обмеження свободи особи з метою гарантування дотримання її прав.

Стратегія також фокусується на покращенні умов для збереження психічного здоров'я населення. В рамках Стратегії планується надання психологічних послуг на рівні громад, що сприятиме більшій доступності та оперативності допомоги. Окрім того, в освітніх закладах планується інтеграція програм, які навчають дітей основам психічного здоров'я, формуванню емоційної грамотності та стійкості, а також впровадженню принципів ненасильницької поведінки та недискримінації в навчальний процес. Особлива увага в стратегії приділяється реабілітації ветеранів війни, що охоплює медичну, психологічну та соціальну підтримку для їхнього фізичного та психічного відновлення, а також інтеграцію в цивільне життя. Також передбачено впровадження реабілітаційної системи саме для потреб осіб, незаконно позбавлених свободи через збройну агресію Російської Федерації та тимчасову окупацію, а також надання соціальної, психологічної та правової допомоги для відновлення прав і соціальної адаптації їхніх родин [34].

На сьогодні в Україні діє Національна стратегія зі створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року та План заходів на 2023-2024 роки

щодо реалізації даної Стратегії [28, 41]. Основна їхня – комплексне усунення фізичних, соціальних і інформаційних бар'єрів для різних категорій населення. Ключовими напрямками, за якими ведеться робота відповідно до цих документів, є:

- запровадження нових і вдосконалення чинних стандартів інклюзивності в спеціалізованих установах, таких як місця позбавлення волі, школи-інтернати, геріатричні пансіонати, психоневрологічні диспансери, з урахуванням вимог безпеки та специфіки умов утримання, а також покращення умов проживання там осіб з особливими потребами;
- гарантування доступу до юридичної інформації для осіб із порушеннями слуху, зору, інтелектуального розвитку;
- внесення змін до Виборчого кодексу України задля підвищення доступності до виборчої інформації осіб із особливостями інтелектуального розвитку, що дозволить забезпечити їх повноцінну участь у політичному житті країни;
- внесення змін до стандартів системи оповіщення про надзвичайні ситуації з урахуванням потреб осіб з порушеннями зору, слуху, інтелектуального розвитку, забезпечуючи зрозумілу та своєчасну комунікацію в будь-яких громадських місцях і будівлях;
- покращення доступності екстрених служб, а також роботи «гарячих ліній» та телефонів довіри з урахуванням специфіки комунікаційних потреб осіб із порушеннями зору, слуху, інтелектуального розвитку;
- поліпшення якості освітніх послуг у спеціалізованих установах та класах для учнів з особливими потребами, створення сприятливого освітнього середовища в місцях наближених до їхнього проживання;
- розвиток мережі інклюзивно-ресурсних центрів із забезпеченням їх відповідності нормативам, що дозволить надавати якісні послуги на рівні місцевих громад;

- підготовка та навчання педагогів, вихователів та психологів щодо особливостей організації робочого процесу з особами з особливими потребами, а також надання методичних матеріалів для підвищення ефективності інклюзивної освіти;
- створення центрів підтримки учнів і студентів для консультаційної та методичної підтримки, забезпечення доступності навчальних програм, адаптації освітніх матеріалів, а також надання ряду додаткових послуг серед яких і психологічна допомога;
- сприяння зайнятості та розвитку підприємництва серед вразливих груп населення, подолання соціальних бар'єрів та психологічних перешкод при виборі роботи [28, 41].

Важливою є також стратегія людського розвитку [39]. Її метою є створення сприятливих умов для максимальної реалізації потенціалу кожної особистості та вдосконалення особистісних якостей протягом усього життя. Основним завданням є сприяння громадянській активності, забезпечення свободи самореалізації та формування єдності громади. Особливий акцент стратегії зроблено на психічному здоров'ї та психосоціальній підтримці, що включає такі ключові аспекти:

- інтеграція новітніх технологій для підвищення ефективності надання медичної допомоги в сфері психологічного здоров'я та реабілітації на рівні з такими сферами як: трансплантація, онкологія, паліативна допомога;
- організація психологічного супроводу у нових освітніх умовах дітей, які були внутрішньо переміщені у зв'язку з бойовими діями, створення сприятливого середовища для їхньої адаптації, що допомагає долати психоемоційні труднощі, пов'язані з такими змінами;
- створення дієвої системи всебічної психологічної підтримки для ветеранів війни, їхніх родин і сімей загиблих воїнів, а також впровадження механізму постійного відстеження їхніх потреб у медико-психологічній та психосоціальній допомозі;

– вивчення гендерних стереотипів та їх впливу на психоемоційний стан окремо жінок та окремо чоловіків з метою виявлення проблемних аспектів психічного благополуччя та надання гендерно орієнтованої допомоги для підвищення рівня психологічного добробуту кожної статі [39].

План відновлення України має на меті реалізацію Національної програми «Модернізація системи охорони здоров'я задля посилення людського капіталу», яка має бути зосереджена на суттєвій трансформції системи охорони здоров'я з акцентом на покращення як фізичного, так і психічного стану населення. Пріоритетним завданням стоїть реалізація спеціальної програми психічного здоров'я, розрахованої на період війни та подальшого відновлення, задля повноцінної підтримки постраждалого від війни населення

Зокрема, у рамках цієї програми заплановано розширення реабілітаційних послуг для тієї частини населення, яка потребує відновлення після травматичних подій, із забезпеченням комплексної психологічної та фізичної допомоги; інтеграцію послуг із підтримки психічного здоров'я у загальну систему медичних послуг, що дозволить надавати психологічну допомогу поряд із основними медичними послугами; орієнтація на потреби постраждалих у війні, що включає психологічний супровід, профілактику психічних розладів та створення умов для поступового повернення до нормального життя, попри труднощі, спричинені війною [44].

У лютому 2023 року, відповідно до Указу Президента України від 18 серпня 2021 року №369/2021, Міністерство охорони здоров'я презентувало Стратегію розвитку системи охорони здоров'я до 2030 року (Стратегія). Дана Стратегія має на меті забезпечення умов, які сприятимуть кожному громадянину у підтримці свого здоров'я, його збереженні та доступі до максимально якісної медичної допомоги. Імплементація Стратегії передбачає комплексний підхід до реформування охорони здоров'я, де психічне здоров'я та соціальна підтримка відіграють вагомую роль у побудові міцної та доступної системи, орієнтованої на потреби кожної людини [45]. В частині поліпшення психічного здоров'я увагу акцентовано на таких ключових завданнях:

- розвиток послуг з психічного здоров'я, на наближення їх до людини та громади: допомога в питаннях психічного здоров'я буде доступною та відповідатиме потребам кожної окремої громади, враховуючи особливі виклики, пов'язані з війною та періодом відновлення;
- реформування закладів з надання психіатричної допомоги та інтернатних установ: вдосконалення їхнього функціонування, забезпечення сучасних умов перебування та моніторинг дотримання належних стандартів надання послуг;
- запровадження нових моделей фінансування та закупівель інтегрованих послуг: забезпечення кращої координації між медичними та соціальними службами, включаючи довгостроковий догляд, захист прав дітей та підтримку психічного здоров'я [45].

Питання організації психологічної допомоги для осіб, які постраждали внаслідок військової агресії РФ, є загальнонаціональним від 2022 року. Зважаючи на те, що багато чинників, які впливають на стан психічного здоров'я, виходять за межі традиційних функцій системи охорони здоров'я, виникла необхідність створення спеціалізованих органів із відповідними ресурсами та повноваженнями для впровадження комплексних заходів. Такі органи мають на меті покращити міжвідомчу співпрацю та оптимізувати процеси, пов'язані з охороною психічного здоров'я і наданням психологічної допомоги [51].

У відповідь на даний виклик вже в травні того ж року стартувала Всеукраїнська програма «Ти як?», яка спрямована на підтримку ментального здоров'я. Задля якісного забезпечення реалізації цієї програми, одразу було створено Міжвідомчу координаційну раду (МКР), визначено її основні функції, принципи роботи та склад ради. Реалізацію програми всебічно підтримують експерти ВООЗ та Глобальної референтної групи з питань психічного здоров'я і психосоціальної підтримки Міжвідомчого постійного комітету [51, 43].

Основні завдання, які наразі ставить перед собою на виконання МКР, є наступними:

1. координація дій – налагодження злагодженої, ефективної співпраці між центральними органами виконавчої влади у питаннях надання психологічної допомоги особам, які постраждали через збройну агресію РФ;
2. окреслення шляхів і механізмів вирішення проблем – розробка чітких планів і методів для подолання проблемних аспектів, які можуть виникати в ході надання особам послуг психологічного спектру;
3. оптимізація роботи з боку органів виконавчої влади – ефективний розподіл ресурсів і зусиль для максимально ефективного надання психологічної допомоги;
4. підготовка пропозицій для вдосконалення нормативно-правової бази – розробка рекомендацій для поліпшення правових аспектів, що стосуються психологічної підтримки та державної допомоги постраждалим [43].

На основі пропозицій і ухвалених рішень МКР уряд держави розробляє та впроваджує необхідні нормативно-правові документи, а організаційна, інформаційна та матеріально-технічна підтримка діяльності МКР покладається на Міністерство охорони здоров'я. Це забезпечує цілеспрямовану роботу державних органів, спрямовану на збереження та відновлення психічного благополуччя осіб, які постраждали від війни, та сприяє їхній успішній соціальній адаптації [43].

Створення МКР було доповнене заснуванням Координаційного центру з психічного здоров'я, який діє як тимчасовий консультативно-дорадчий орган при Кабінеті Міністрів України. Центр має на меті забезпечити ефективну взаємодію між органами виконавчої влади на всіх рівнях, органами місцевого самоврядування та залучити до цієї взаємодії різні підприємства, установи та організації. Окрім того, його обов'язки включають підготовку пропозицій щодо реалізації Всеукраїнської програми ментального здоров'я, а також визначення механізмів для вирішення проблем, що можуть виникнути під час її реалізації [51].

Звідси випливає, що програма ментального здоров'я «Ти як?» наразі виступає провідною рушійною силою із забезпечення доступу до психологічної

допомоги для максимальної кількості населення, а її систему функціонування можна продемонструвати за допомогою рисунку 2.2 [51].

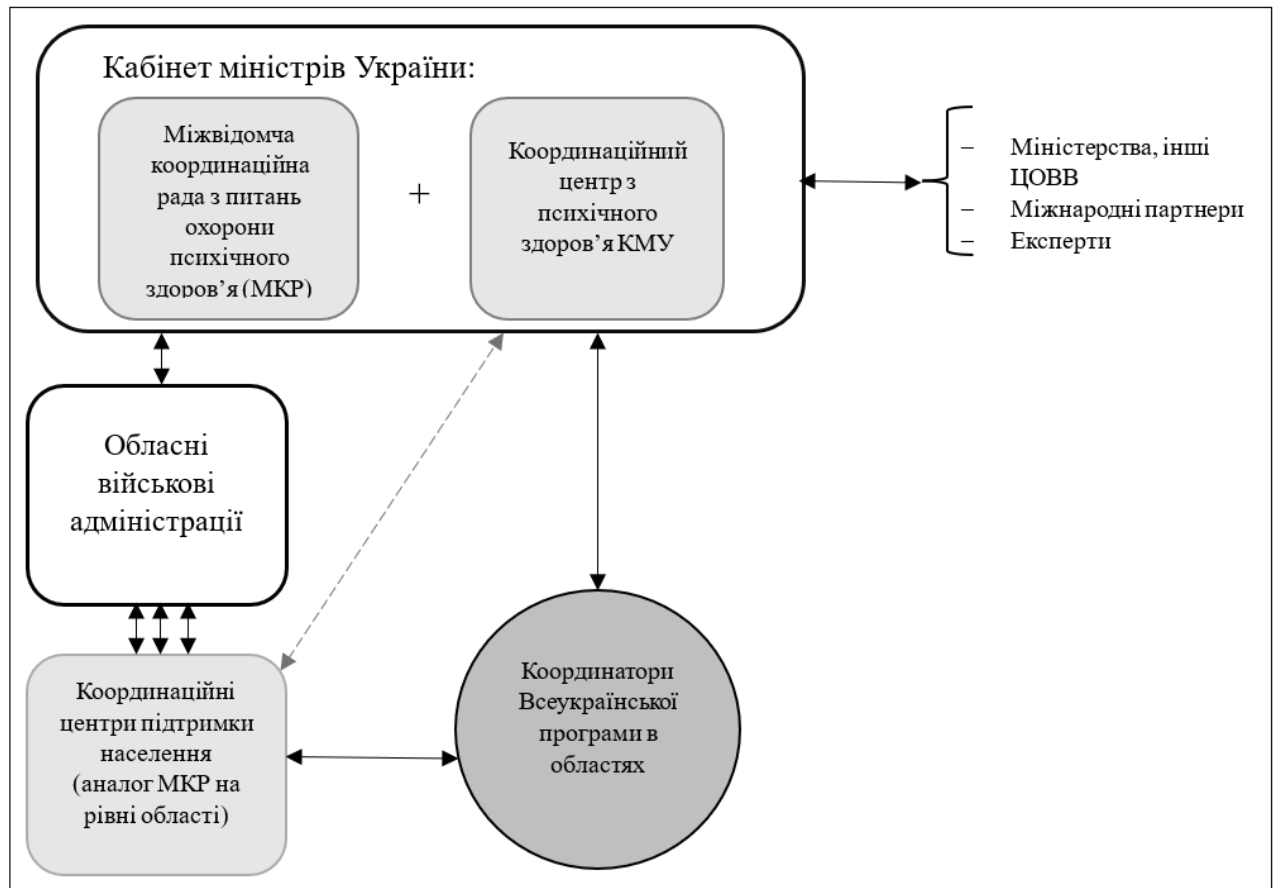

Рисунок 2.2 – Система координації Всеукраїнської програми ментального здоров'я [51]

Один із істотних кроків Всеукраїнської програми ментального здоров'я передбачає, що послуги з охорони психічного здоров'я мають надаватися на рівні первинної медичної допомоги, що зробить їх доступнішими населення. Тобто, люди зможуть звернутися за психологічною допомогою безпосередньо через сімейних лікарів, терапевтів та педіатрів – перших фахівців, до яких звертаються громадяни з медичними питаннями. Вже у 2022-2023 роках Міністерство охорони здоров'я України та відповідні структури активно працювали над реалізацією цього завдання[10].

Важливим кроком реалізації даної реформи стало впровадження програми навчання медичних працівників за міжнародною програмою BOOЗ mhGAP. Ця програма надає можливість лікарям первинної ланки активно долучатися до

надання допомоги пацієнтам з психічними розладами, навіть якщо вони не мають вузької спеціалізації в психіатрії. Завдяки цій програмі, станом на серпень 2024 року, понад 96 000 осіб пройшли навчання та отримали сертифікати, серед них близько 19 тисяч складають лікарі та медичні працівники первинної ланки [49].

Також у листопаді 2022 року Програма медичних гарантій була доповнена новим пакетом послуг – «Супровід і лікування дорослих та дітей з психічними розладами на первинному рівні медичної допомоги». Так, станом на початок літа 2024 року понад 1000 медичних закладів підписали договір із Національною службою здоров'я України на цей пакет, що дозволяє пацієнтам безкоштовно отримувати психологічну і психіатричну допомогу у відповідних закладах [49].

Також із метою підвищення доступності психологічної допомоги не тільки на первинному, але на різних рівнях надання медичної допомоги, з 2024 року почалося створення центрів ментального здоров'я на базі кластерних і загальних лікарень, а також відкриття центрів психологічної реабілітації для надання амбулаторних послуг з психологічної підтримки. У системі екстреної медичної допомоги також передбачено інтеграцію різних послуг психологічного спектру, де понад 60% медичних працівників будуть залучені до відповідного навчання для надання першої психологічної допомоги під час надзвичайних ситуацій [49].

2.2. Проблеми та виклики щодо надання психологічних послуг населенню в умовах воєнного стану в Україні

Офіційні дані ВООЗ, психічні розлади протягом життя переживає кожна четверта людина. В Україні навіть до 2022 року за офіційними даними близько 1,7 мільйона українців зареєстровано як пацієнти психічними розладами, що потребують медичного нагляду та лікування. Водночас ще приблизно 4,5 мільйона громадян числились як такі, що мають труднощі з психічним здоров'ям, проте вони були поза полем зору закладів охорони здоров'я через відсутність своєчасної діагностики або ж повне невизнання деяких проблем психічного здоров'я. Окрім цього, 6,4 мільйона українців потребували та потребують

кваліфікованої психологічної допомоги та психотерапії, адже страждають від психоемоційних труднощів, пов'язаних із життєвими кризами, стресом чи наслідками бойових дій. Ці цифри відображають лише частину загальної потреби населення у отриманні якісних психологічних послуг, а також демонструють серйозну відсутність доступу до послуг серед усього населення або його окремих верств. З початком повномасштабної збройної агресії РФ проти України статистичні дані тільки ростуть, адже війна триває, а потреби в послугах психологічного спектру продовжують збільшуватися [51].

Сила емоційної реакції людини на військові події часто не є прямим відображенням пережитих подій. Навіть коли людина фізично перебуває у безпеці, досвід спостереження за війною, особливо через медіа чи свідчення близьких, може мати значний вплив на її психологічний стан. Такий «опосередкований» досвід може викликати сильний емоційний відгук, навіть якщо людина не була безпосередньо під загрозою фізичної небезпеки.

Згідно з попередніми розрахунками міністра охорони здоров'я України, Віктора Ляшка, після завершення війни в Україні психологічної допомоги можуть потребувати близько 14-15 мільйонів людей. З цього числа приблизно 20%, тобто близько 3 мільйонів осіб, потребуватимуть зовнішньої психологічної підтримки, певна частка з них потребуватиме також і медикаментозного лікування [47]. Це питання має вирішуватися невідкладно, оскільки ефективність психологічної допомоги значно зростає, коли вона надається своєчасно, і тому післявоєнний період стане особливо критичним для надання фахової підтримки. В свою чергу така масштабна потреба в психологічній допомозі потребує створення розгалуженої системи підтримки, де буде забезпечено як доступ до кваліфікованих психологів і психотерапевтів, так і наявність ресурсів для медикаментозної підтримки. Важливим є не лише охоплення безпосередніх учасників військових дій, але й тих, хто перебував осторонь, але отримав емоційну травму через постійний стрес від новин і переживання за рідних.

На сьогоднішній день в Україні змінюється структура соціальних груп і рівень їхніх потреб щодо отримання психологічної допомоги. Ми можемо

прослідкувати зростання чисельності соціальних груп, які знаходяться у зоні ризику через пережитий досвід та потребують психологічної та соціальної допомоги, порівнявши дані до 2022 року й після початку повномасштабного військового вторгнення РФ в Україну. Дані представлено нижче на рисунках 2.3 та 2.4.

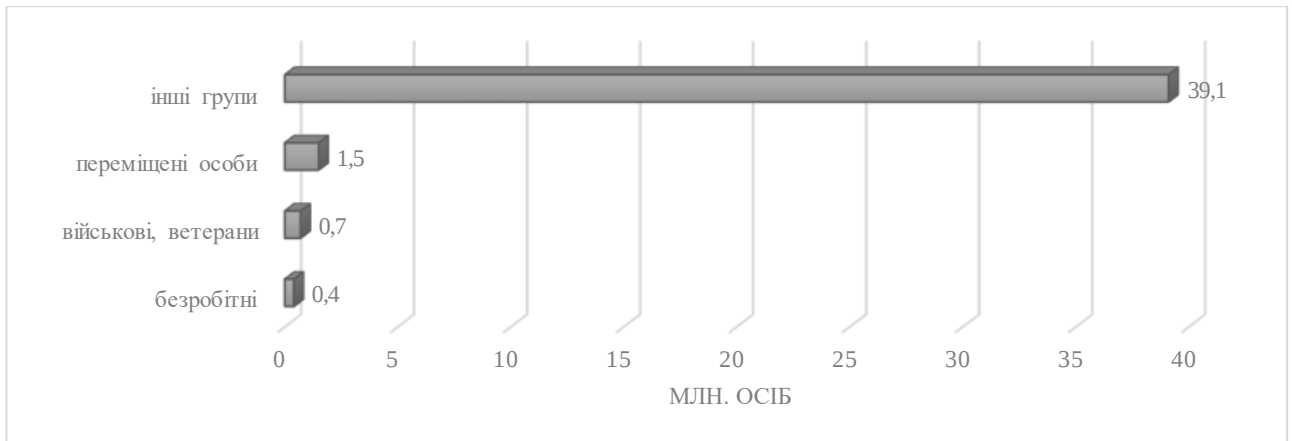

Рисунок 2.3 – Кількість соціальних груп та населення у зоні ризику, до 2022 року [23]

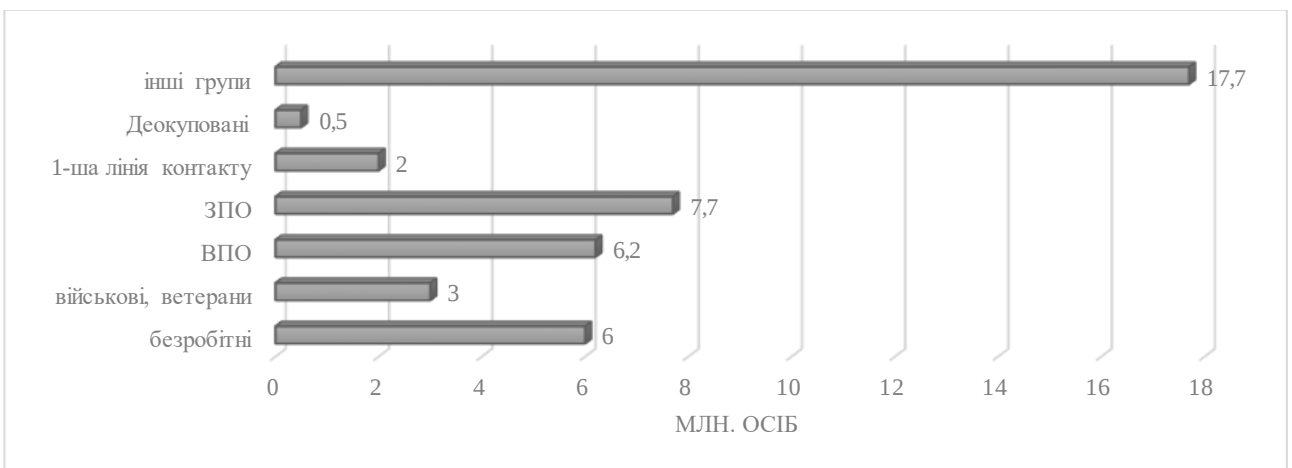

Рисунок 2.4 – Кількість соціальних груп та населення у зоні ризику, після 2022 року [23]

Так, внутрішньо переміщені особи (ВПО) становлять понад 6 мільйонів людей, серед яких 37% мають потребу медичних послугах або медикаментозному забезпеченні, а близько 24% фінансово залежать від регулярних виплат держави [23, 51].

Станом на серпень 2023 року в Україні офіційно налічується 908,8 тисяч ветеранів війни, з них – понад 20% зазначають, що потребують психологічної

підтримки для подолання наслідків пережитого досвіду. Також діючі військовослужбовці, їхні сім'ї та військові психологи потребують постійної психологічної допомоги і професійного зростання для покращення якості підтримки в умовах бойових завдань [51].

У дослідженні впливу воєнного стану на молодь України, проведеному в 2023, зокрема приділялась увагу дослідженню психологічних змін. Так, 82% молоді відмічають, що зазнали втрат через війну, що свідчить про масштабний вплив військових дій на молоде покоління. Водночас 18% респондентів не вказали жодних втрат, що може бути показником відсутності усвідомлення або ж не відношення своїх втрат до значущих в порівнянні з втратами інших людей. Серед поширених втрат від війни (рис.2.5), 28% респондентів серед молоді відмічають погіршення стану психічного здоров'я [5].

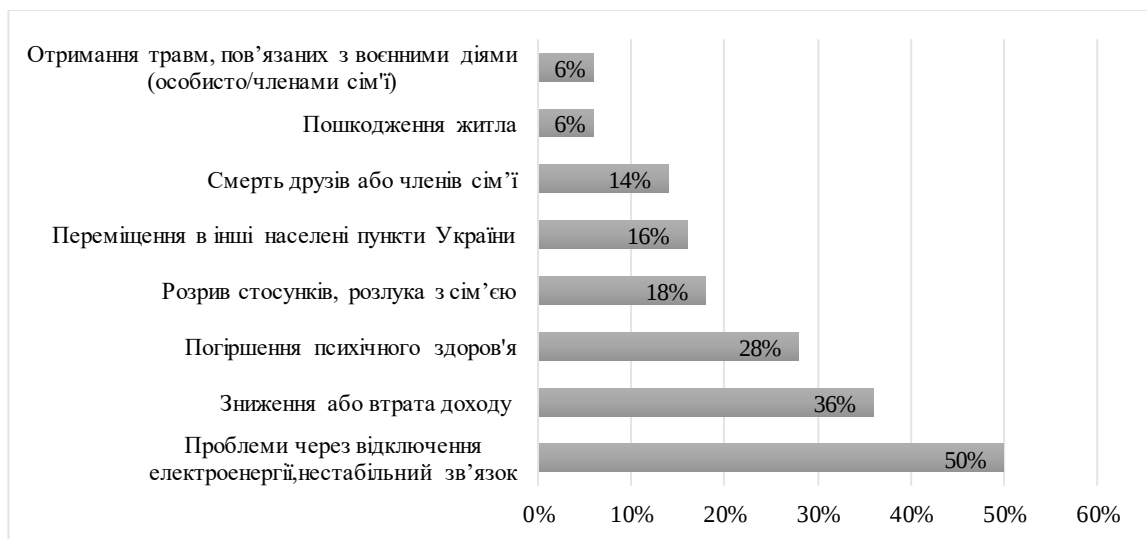

Рисунок 2.5. – Поширені серед молоді втрати з початку повномасштабного вторгнення [5]

Опитування показало, що 28% молоді готові звернутися за безкоштовною та анонімною психологічною допомогою, якби мали таку можливість. Серед опитаних 34% – жінки, 21% – чоловіки, решта – утримались від відповіді на питання про гендер. Водночас лише 12% відкрито заявили про актуальну потребу у такій підтримці, що свідчить про існування значних бар'єрів, особливо серед

чоловіків, у визнанні власних потреб у психологічній допомозі. Дані продемонстровано за допомогою рисунку 2.6.

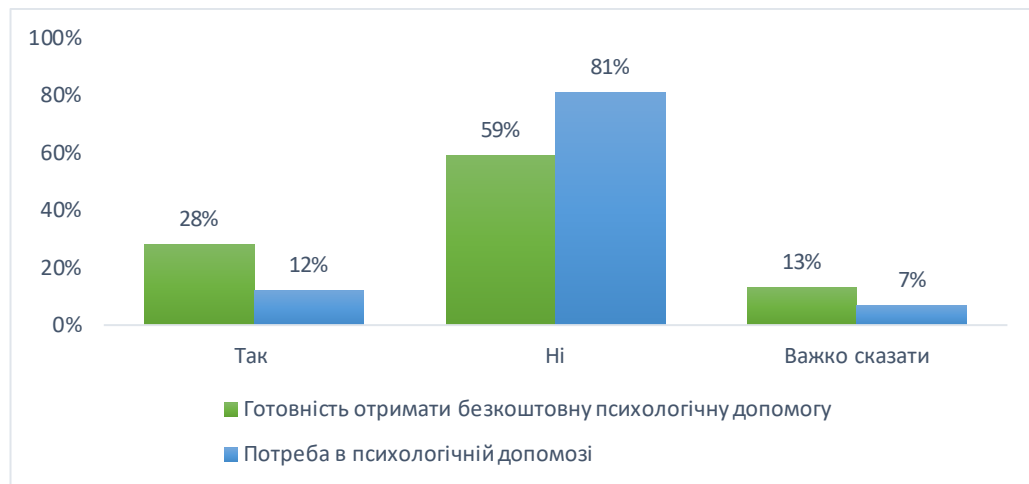

Рисунок 2.6. – Дані щодо відкритості молоді до отримання психологічної допомоги [5]

Значна частина молодих людей не звертається за допомогою через ряд причин, а саме: 44% – страх перед осудом, 38% – бояться впливу на стосунки в сім'ї, а 33% – на репутацію на роботі. Звідси випливає, що хоч серед молодого покоління потреба отримання психологічної допомоги є гострою, дуже часто вона замовчується та ігнорується через страх зіштовхнутися з соціальними стереотипами [51]. Це свідчить про недостатню активність держави в організації просвітницьких заходів щодо промоції психічного здоров'я, зокрема про вплив повномасштабної війни, способи підтримки психічного стану, а також розвіювання стереотипів щодо психологів та інших фахівців сфери.

Як нами було згадано раніше, в Україні врегульовано надання екстреної психологічної допомоги в разі надзвичайної ситуації, яка завдала як фізичної, так і психічної шкоди населенню. Однак, попри існуючі нормативно-правові акти, правове забезпечення надання психологічної підтримки цивільному населенню залишається недостатнім, що підтверджує наявність прогалин у правовому регулюванні цієї сфери. Психологічну підтримку особам, які постраждали внаслідок воєнних дій, дуже часто надають психологи-волонтери. Так, створюються численні громадські об'єднання та асоціації, де більшість фахівців

має високу кваліфікацію та додаткову освіту у галузі психотерапії, однак їхня діяльність здебільшого регулюється лише професійною етикою та моральними принципами, що панують у відповідних спільнотах і асоціаціях.

Сучасний розвиток психологічного забезпечення та охорони психічного здоров'я в Україні зіштовхується з низкою проблем, адже усі ініціативи та діючі програми працюють відносно нетривалий період, а серйозні зміни за деякими напрямками лише починають впроваджувати. Розглянемо основні проблем, які наразі залишаються актуальними.

Проблеми методичного забезпечення та застосування психологічних методик є одними з ключових в роботі працівників охорони психічного здоров'я. Досить значущий відсоток практичних психологів використовують неперевірені та невалідні методики, які часто є випадковим набором без будь-якої єдиної системи. Зустрічаються випадки, коли працівники психологічної служби не володіють необхідними навичками для правильного застосування психодіагностичних і психокорекційних методик [50]. На ринку психологічних послуг поширені випадки застосування методик і підходів, що не мають достатнього наукового обґрунтування. Деякі приватні кабінети й окремі фахівці використовують методи з галузей парapsихології, такі як астрологія, езотерика, біоенергетика тощо. Це може не лише не відповідати цілям психологічної допомоги, але й негативно позначатися на психічному та фізичному здоров'ї населення, а також створювати ризики для їхнього соціального благополуччя [3].

Зміни в адміністративній системі призвели до відсутності чіткого розподілу функцій та відповідальності на різних рівнях управління. Це спричиняє дисбаланс у методичному забезпеченні психологічної служби: психологи освітніх закладів новостворених об'єднаних територіальних громад нерідко залишаються поза доступом до якісної методичної підтримки, не мають можливості для регулярного підвищення кваліфікації та атестації [50].

Наявність різних інструкцій, стандартів роботи та систем оцінки кваліфікації серед відомчих психологічних служб спричиняє відсутність єдиного підходу в їхній діяльності, що, в свою чергу, веде до низької координації та

неузгодженості. Недостатня загальнонаціональна координація у сфері психологічної допомоги спричиняє розмивання меж професійної компетентності психологів та підриває авторитет цієї професії. Як наслідок, у суспільстві утворюється нерозуміння між науковими методами і псевдонауковими практиками, що знижує довіру до кваліфікованих фахівців, які ґрунтують свою роботу на доказових наукових принципах [50].

Важливою проблемою є відсутність координації між різними відомствами, які займаються питаннями психологічної допомоги, зокрема Міністерством охорони здоров'я, Міністерством внутрішніх справ, Міністерством освіти і науки, Державною службою з надзвичайних ситуацій, Міністерством оборони та іншими. Це призводить до невідповідностей у визначенні змісту професійної діяльності практичних психологів, проблем у застосуванні методів психодіагностики та психологічної корекції, формулюванні критеріїв для оцінки ефективності реабілітаційних заходів для постраждалих [50].

Відсутність законодавчої регуляції цієї сфери також означає, що клієнти нерідко залишаються без захисту від можливих непрофесійних втручань у їхнє приватне життя, що маскуються під надання психологічної допомоги. Це вимагає термінових змін у законодавстві з метою встановлення єдиних державних стандартів надання послуг психологічної допомоги населенню.

Недостатній рівень практичної підготовки у вищих навчальних закладах та проблема професійної підготовки майбутніх психологів залишається актуальною. Студенти вищих навчальних закладів часто не отримують достатнього практичного досвіду, їхня теоретична підготовка є еkleктичною та несистемною. Причиною цього є як недостатнє кадрове забезпечення закладів освіти, так і відсутність актуалізованих освітніх програм [50].

Комерціалізація ринку психологічних послуг. У психологічному секторі стрімко зростає кількість приватних організацій, інститутів і громадських об'єднань, які активно розвивають свої послуги. Це включає продаж методичної літератури, курсів та документів для роботи, а також організацію тренінгів. На жаль, такі тренінги нерідко можуть бути низької якості та не відповідати високим

стандартам психологічної допомоги, а сертифікати про таке навчання спеціалістів можуть вводити в оману людей, які очікують отримати кваліфіковану допомогу [50].

Звідси впливає наступна проблема – відсутність етичних стандартів і професійної відповідальності. Наразі поширені випадки, коли психологи не дотримуються принципу конфіденційності, розголошують інформацію про клієнтів або ставляться до них зверхньо, нехтуючи професійними стандартами, що призводить до дискредитації професії [50].

Проблеми юридичного та економічного характеру виникають через відсутність чіткої класифікації видів економічної діяльності (КВЕД) для психологічної практики, яку здійснюють саме психологи. Наразі медична психологія класифікується за кодом «86.2 Медична та стоматологічна практика», тоді як для інших психологічних послуг використовують менш конкретні коди, такі як «86.90 Інша діяльність у сфері охорони здоров'я» або «63.99 Надання інших інформаційних послуг». Це свідчить про відсутність чіткої класифікації, яка б належним чином регулювала діяльність психологів. Невирішені питання класифікації призводять до відсутності регулювання відповідальності за дотримання конфіденційності, принципів лікарської таємниці, а також належного підтвердження кваліфікації спеціалістів [54].

Система охорони здоров'я України стикається з додатковим тиском через постійні ворожі атаки, спрямовані на критичну інфраструктуру, зокрема медичні, освітні та соціальні установи. За даними ВООЗ, у жовтні 2023 року було зафіксовано понад 1250 нападів на медичні заклади, медичний персонал та пацієнтів. Водночас, за інформацією на 30 жовтня 2023 року, під обстрілами опинилися 3793 освітніх закладів, із яких 3428 зазнали пошкоджень, а 365 — зруйновані повністю. Крім того, за даними Київської школи економіки, пошкоджено або зруйновано 154 заклади соціального захисту. Найбільших збитків зазнали санаторії (46 об'єктів), соціальні центри (43 об'єкти) та інтернати (317 об'єктів) [10].

Ситуацію також ускладнюють загальні проблеми соціального сектору. Насамперед, відчувається гострий дефіцит кваліфікованих спеціалістів, що обмежує спроможність надавати якісні послуги населенню. Крім того, низький рівень заробітної плати, особливо в порівнянні з іншими секторами, знижує мотивацію працівників і призводить до високого відтоку кадрів. Відсутність належного визнання та підтримки ускладнює розробку інноваційних рішень і покращення послуг на рівні громад. Крім того, нерівномірно розвинена соціальна інфраструктура, особливо у віддалених регіонах, ускладнює доступ до базових соціальних послуг. Така нерівність у доступі до важливих ресурсів та можливостей створює серйозні соціальні розриви, які загострюються на тлі воєнних дій [10].

Раніше ми зазначали, що наразі в Україні діють різні проєкти та програми підтримки психічного здоров'я, переважна більшість яких діє в рамках міжнародної технічної допомоги або гуманітарного реагування кластерної системи ООН. Однак створення комплексної системи надання психологічних послуг потребує більшого, ніж реалізація окремих проєктів. Ініціативи, що вже продемонстрували сталу ефективність, мають бути поступово включені в національні та місцеві програми під керівництвом держави, що забезпечить рівний доступ до якісних послуг для всіх громадян.

У результаті аналізу ресурсів, необхідних для забезпечення державних послуг у сфері психічного здоров'я та психосоціальної підтримки, проведеного на початку 2023 року громадською організацією «Безбар'єрність», було виявлено низку серйозних недоліків у цій галузі. Нині Україна не має інтегрованої та комплексної системи, здатної відповідати сучасним викликам, і це відчутно впливає на можливості підтримки психічного здоров'я населення [2].

По-перше, на рівні законодавства відсутнє формальне визначення цілей та завдань у сфері психічного здоров'я як важливої складової якості людського капіталу країни.

По-друге, в державних органах немає структур або фахівців, що реалізували б повний цикл розробки та впровадження політики психологічного забезпечення населення.

З моменту набуття незалежності Україна ухвалила базові закони, які регулюють основні сфери державної політики. Відсутність цілісного законодавчого регулювання в сфері психічного здоров'я є значним викликом для психологічного забезпечення населення в умовах воєнного стану. Наприклад, немає єдиних вимог до кваліфікації фахівців з психологічної допомоги, а також відсутні чіткі правила надання психологічних та психотерапевтичних послуг, що підриває їхню безпеку та якість. Окрім цього, відсутність уніфікованої термінології ускладнює чітке розуміння понять у сфері психічного здоров'я.

Можна зробити висновок, що в умовах війни збільшується кількість соціальних груп та населення, які є в зоні ризику розвитку психологічних проблем та потребують як соціальної, так і психологічної підтримки. У відповідь на нові виклики в Україні стрімко з'являються численні програми та проєкти підтримки психічного здоров'я, які діють в рамках міжнародної технічної допомоги. Сюди відносяться комплексні соціальні послуги, центри психологічної допомоги, програми підготовки фахівців, онлайн-сервіси, «гарячі лінії», платформи безкоштовної первинної допомоги тощо.

На сьогоднішній день ключовими документами, що формують політику державного регулювання надання психологічних послуг населенню, є Концепція розвитку охорони психічного здоров'я в Україні на період до 2030 року, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2017 р. №1018-р, та План заходів на 2021-2023 роки з реалізації цієї Концепції, затверджений 6 жовтня 2021 р. розпорядженням Кабінету Міністрів України № 1215-р. Вагомим здобутком також є початок функціонування Всеукраїнської програми ментального здоров'я «Ти як?», а також створення Міжвідомчої координаційної ради (МКР) задля забезпечення функціонування програми.

Тим не менш, попри значні зусилля, спрямовані на створення єдиної та ефективної системи психологічної допомоги населенню, існує низка важливих викликів, які потребують вирішення.

РОЗДІЛ 3. ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ НАДАННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ПОСЛУГ НАСЕЛЕННЮ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

3.1. Соціальний ефект надання психологічних послуг населенню в умовах воєнного стану в Україні

Здоров'я – це ключовий ресурс, який забезпечує людині можливість максимально реалізувати свій потенціал та втілювати свої здібності у різних сферах життя. Воно є основою для досягнення успіху в професійній діяльності, розвитку особистих відносин та підтримки гармонійного способу життя [15].

Сучасні дослідження демонструють, що вкладення у здоров'я сприяють позитивному як соціальному, так і економічному ефекту. Так, Західна Європа є прикладом того як якісне покращення тривалості життя пов'язане з показником валового внутрішнього продукту (ВВП): подовживши за останні 33 роки середньостатистичний показник тривалості життя, їм вдалось підвищити також і показник ВВП на 29–38%. Цей приріст значно перевищує витрати на систему охорони здоров'я в країнах Західної Європи [53].

Ще один приклад – США, де дослідження показали, що фінансування та впровадження близько десяти ключових біомедичних відкриттів у результаті дає країні щорічний дохід у понад 50 мільярдів доларів [53].

Ці дані яскраво ілюструють, що здоров'я є не лише результатом впливу соціальних, екологічних, економічних та інших факторів, а й самостійною соціально-економічною цінністю. Воно має вирішальне значення для визначення динаміки, спрямованості та результативності соціально-економічних процесів.

Відповідно до трактування ВООЗ, психічне здоров'я є складовою загального здоров'я людини та визначається як стан благополуччя, за якого людина здатна повноцінно реалізовувати свої здібності, ефективно долати звичайні життєві труднощі, продуктивно працювати та робити внесок у розвиток суспільства. Психічне здоров'я є не лише відсутністю психічних розладів, а й

важливим елементом, який формує основу для гармонійного розвитку особистості та суспільства. Воно впливає на всі аспекти людської діяльності, включаючи фізичне здоров'я, соціальне середовище, стосунки та професійну реалізацію. Психічне здоров'я розглядається як ключовий фактор добробуту окремих осіб, громад та суспільства загалом [57].

ВООЗ акцентує увагу на тому, що поняття психічного здоров'я виходить за рамки хвороб чи їх відсутності. Воно охоплює стан добробуту, який виражається через рівень задоволеності життям, якісні здорові стосунки з оточуючими, переважання позитивних емоцій в житті людини та здатність адаптуватися до різних життєвих ситуацій [57].

Основні критерії психічного здоров'я за визначенням ВООЗ можна сформулювати таким чином:

- відчуття неперервності, постійності та ідентичності власного «Я»;
- стабільність емоційних переживань у схожих життєвих ситуаціях, що забезпечує цілісність особистості;
- здатність до саморефлексії та самоаналізу;
- відповідність психічних реакцій інтенсивності та частоті зовнішніх впливів, умовам соціального середовища та життєвим обставинам;
- здатність самоконтролю у поведінці, що відповідає соціальним нормам, правилам і законам;
- навички планування життєдіяльності, здатність успішно реалізовувати поставлені цілі;
- здатність адаптувати свою поведінку до змін життєвих обставин [52].

Відповідно до різних досліджень впливу психічного здоров'я на економічний добробут країн Європи в період з 2018 по 2022 рік можна чітко прослідкувати залежність між щорічним зростанням ментальних проблем в сфері здоров'я та загальними втратами валового внутрішнього продукту (рис. 3.1). Близько третини втрат пов'язані з повною або частковою втратою працездатності індивідуумів [23].

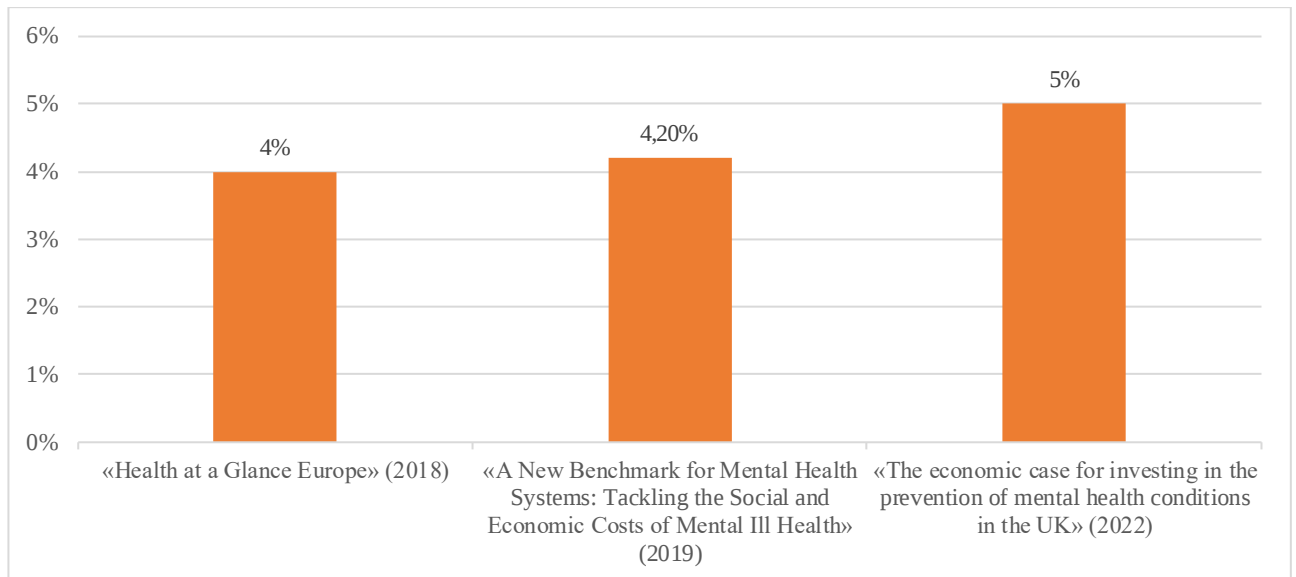

Рисунок 3.1. Втрати ВВП країнами Європи через проблеми з психічним здоров'ям [23]

Психічні розлади становлять значну глобальну проблему, яка охоплює близько 12% усіх захворювань у світі. У багатьох країнах психічні розлади становлять серйозну загрозу для здоров'я населення, економічного розвитку та соціальної стабільності. Як зазначає ВООЗ у своїх звітах, на період до 2020 року ці розлади стали причиною втрати 15% років життя через інвалідність. Найбільше вони поширені серед молоді, яка представляє найбільш активну й працездатну частину суспільства [52]. Це не лише загрожує їхньому особистому благополуччю, але також має негативне відображення на економічній системі, оскільки молодь є ключовою силою, що забезпечує розвиток суспільства.

До характерних особливостей економічного тягаря психічних розладів можна віднести непрямі втрати (зниження продуктивності праці, тимчасова або постійна втрата працездатності, необхідність догляду за хворими, рання смертність), які значно, в 2-6 разів, перевищують прямі витрати на їх лікування (діагностика, лікування, реабілітація) [52].

На жаль, уряди, підприємства та громади в багатьох країнах, зокрема в Україні, часто недооцінюють значення психічного здоров'я. Ця сфера нерідко отримує недостатнє фінансування та увагу порівняно з фізичним здоров'ям, у

результаті чого виникають системні прогалини у наданні послуг допомоги, реабілітації і підтримки. Окрім цього, через низьку обізнаність суспільства про важливість психічного здоров'я зберігається високий рівень стигматизації людей із психічними розладами, що стає суттєвим бар'єром на шляху до їхньої інтеграції в суспільство.

Люди з психічними розладами часто стикаються з ізоляцією та обмеженням можливостей для реалізації своїх потенціалів, а істотний відсоток роботодавців уникають наймати працівників із такими проблемами через упередження або побоювання зниження ефективності. Зі свого боку, працівники нерідко бояться відкрито говорити про свій стан чи звертатися по допомогу, побоюючись негативних наслідків для кар'єри [48].

Такі проблеми мають серйозні соціально-економічні наслідки. Втрата роботи через психічні розлади призводить до зниження доходів сімей, суттєвого збільшення витрат суспільства: збільшення рівня безробіття, втрати кваліфікованих кадрів, зменшення продуктивності праці та зниження податкових надходжень. Як наслідок, утворюється суттєве додаткове навантаження на соціальні системи та економіку держави загалом.

Психологічне забезпечення є новим і перспективним напрямком державного управління як в усьому світі, так і для України, особливо у зв'язку з активними воєнними діями. Інвестиції в цю сферу сприяють збереженню людського капіталу, покращенню продуктивності населення, профілактиці стресу, зміцненню соціальної єдності та подальшій відбудові країни та підвищенню її конкурентоспроможності на міжнародній арені.

Людський капітал являє собою комплексний ресурс держави, який об'єднує знання, професійні навички, досвід, здоров'я, мотивацію, установки, а також інші здібності, що мають певну економічну та соціальну цінність [53].

Людський капітал розглядається як ключова складова загального економічного капіталу, оскільки його елементи визначають ефективність та продуктивність індивідуума. Звідси випливає, що інвестиції в розвиток інтелектуального, фізичного та професійного потенціалу людини створюють

умови для отримання економічної та соціальної вигоди в довгостроковій перспективі [53].

У період війни в Україні увага до психічного здоров'я громадян набуває критичного значення, адже рівень психосоціального благополуччя впливає не лише на загальний стан здоров'я населення, а й на здатність окремої особистості, сім'ї та громади впоратися з кризовими обставинами та адаптуватися до нових умов життя. Більше того, психічне здоров'я є важливим фактором у процесі економічного відновлення країни, формуванні її соціального капіталу та забезпеченні стійкості суспільства. В соціальному плані, психічно здорові та стійкі особистості формують міцне проактивне суспільство з міцною національною позицією.

Збереження стабільного психічного здоров'я населення є важливим чинником у зменшенні соціальної напруги, оптимізації безпекової ситуації та створенні умов сприятливого середовища для відновлення. Воно також визначає можливості мобілізації соціального капіталу, без якого повноцінна повоєнна відбудова є неможливою. Інвестиції в цю сферу повинні розглядатися як стратегічний пріоритет, адже вони впливають на довгострокове соціальне та економічне процвітання країни.

Наукові дослідження підтверджують, що хронічне погіршення психічного стану може прямо впливати на фізичне здоров'я людини, провокуючи розвиток серйозних захворювань, наприклад:

- депресія здатна на 42% підвищувати ризик серцево-судинних захворювань;
- тривожні розлади через підвищений рівень кортизолу підвищують ризики інфекційних хвороб, астми, зниження імунітету;
- дистрес у жінок призводить до зниження рівня естрогену та відповідно – ранньої менопаузи;
- тривалі розлади сну мають зв'язок із пришвидшеним розвитком у людини діабету 2-го типу, проблем метаболізму [51].

Ці зв'язки підкреслюють важливість своєчасної профілактики та лікування психічних розладів, адже їх ігнорування посилює як соціально-економічний тиск на суспільство, так і тиск на сферу охорони здоров'я.

Вчасне забезпечення психологічної підтримки населенню суттєво впливає на загальний стан здоров'я. Але сприятливий ефект покращення є й в інших сферах життя громадян. В першу чергу, зниження навантаження на систему охорони здоров'я не лише скорочує витрати на лікування, але й створює можливості для перерозподілу бюджету на інші ключові сфери, зокрема для покращення промоції психічного здоров'я серед населення. Якісне психологічне забезпечення на робочих місцях та в освітніх установах покращує продуктивність, зменшує ризики мобінгу, цькування, створює сприятливий мікроклімат для розкриття особистістю свого потенціалу. Загальний соціальний вплив, беззаперечно, полягає в зменшенні рівня особистих проблем, посилення соціальної підтримки, згуртованості громад.

Якісного психологічного забезпечення в Україні потребують такі верстви населення як: внутрішньо переміщені особи, діючі військовослужбовці та ветерани, літні люди, підлітки, громадяни на деокупованих територіях. Соціальний ефект для кожної групи від отримання психологічної допомоги та реабілітації полягає в наступному:

- внутрішньо переміщені особи: покращення процесу переживання травматичного досвіду, адаптації на новому місці, покращення самопочуття та сприяння працевлаштуванню чи перекваліфікації, створенню нового кола спілкування;
- діючі військовослужбовці та ветерани: допомога з віднаходженням ідентичності після повернення з війни, допомога з відбудовою міжособистісних стосунків, боротьба зі зловживанням психоактивними речовинами;
- літні люди: допомога в переживанні самотності, горя від втрати близьких, забезпечення соціальної взаємодії, полегшення переживання кризи «пустого гнізда»;

- підлітки: побудова довірливих стосунків зі світом через психолога, боротьба з частими проявами апатії або пригнічення, залучення до соціальних ініціатив чи волонтерства, посилення відчуття корисності та потреби, розвиток особистісного потенціалу, полегшення адаптації;

- громадяни на деокупованих територіях: зниження тривалого стресу чи депресивних станів через тривалу ізолюваність, допомога в переживанні травматичного досвіду жертвами насилля, допомога в побудові нових соціальних зв'язків, розвиток довіри до суспільства, сприяння працевлаштуванню або навчанню.

Проблеми психічного здоров'я можуть суттєво змінювати якість життя. Втрата інтересу до речей, які раніше приносили задоволення, почуття пригніченості, що з часом стає нестерпним, нездатність виконувати навіть найпростіші завдання – лише частина тих симптомів, які свідчать про потребу звернутися за допомогою. Безнадія, смуток, тривога, страх чи відчуття провини можуть сигналізувати про необхідність втручання спеціаліста з психічного здоров'я.

Для психічно здорової людини характерною є здатність до ефективної комунікації, формування здорових міжособистісних стосунків різних рівнів, їхнє підтримання, схильність до активної громадської діяльності задля відчуття власної причетності та значущості. Така людина вміє адаптуватися до життєвих викликів, долати стресори, вчитися на важкому досвіді та відновлюватися.

Кожна людина, незалежно від соціального статусу чи місця проживання, повинна мати доступ до ефективного, заснованого на доказових методиках лікування та підтримки. Це включає не лише допомогу в лікуванні, але й профілактичні заходи, які спрямовані на всебічне охоплення населення знаннями про психічне здоров'я, навичками самопомоги та формування культури турботи про себе.

Превенція є перспективним і дієвим напрямком психологічного забезпечення. Вона сприяє довготривалим позитивним змінам у суспільстві, інтеграції людей із різними проблемами в активне громадське життя та

створенню умов для гармонійного розвитку особистості. Адже головна особливість профілактики полягає в її спрямованості на майбутнє з урахуванням її превентивної дії та реалізації ще до виникнення проблем, формуючи основу для їх уникнення.

Піклування про психічне здоров'я населення передбачає не лише подолання існуючих проблем, але й формування сприятливих умов для розвитку, процвітання, самореалізації та гармонійного життя, що, в свою чергу, є запорукою тривалих позитивних змін у суспільстві.

3.2. Рекомендації вдосконалення державного регулювання надання психологічних послуг населенню в умовах воєнного стану в Україні

Вдосконалення державного регулювання у сфері забезпечення населення психологічними послугами населенню має на меті створення ефективної системи підтримки, спрямованої на зміцнення психічного здоров'я як невіддільної складової загального здоров'я. Ця мета включає не лише профілактику психічних захворювань та раннє втручання для груп ризику, але й надання інтегрованого догляду, ефективного лікування та реабілітації. Вкрай важливо забезпечити права осіб із психічними розладами та підтримати їхню активну участь у житті суспільства, сприяючи максимальному використанню їхнього потенціалу.

Для досягнення цієї мети необхідний багатосекторальний підхід, що включає взаємодію між різними секторами та учасниками процесу, а саме:

1. Уряд – впроваджує політику, яка спрямована на підвищення доступності, якості, доцільності послуг із психічного здоров'я для населення, а також – політики боротьби зі стигматизацією та забезпечення поваги до гідності осіб із психічними проблемами.

2. Медичні установи та фахівці з психічного здоров'я (психіатри, психотерапевти, клінічні психологи) – відповідають за своєчасне надання стаціонарних та амбулаторних послуг з психіатричної допомоги та психосоціального забезпечення населення.

3. Заклади освіти – забезпечують якісну підготовку кваліфікованих фахівців, здатних відповідати на сучасні виклики у сфері психічного здоров'я, формують обізнаність про психічне здоров'я серед молоді, створюють для здобувачів освіти сприятливі психосоціальні умови та забезпечують їхнє право на отримання консультаційних психологічних послуг.

4. Роботодавці – відповідають за створення сприятливого робочого мікроклімату, зменшення стресових факторів.

5. Соціальні служби – забезпечують широкий спектр психосоціальних послуг для осіб, які їх потребують.

6. Сектор правосуддя – забезпечують дотримання прав осіб із психічними розладами, надають їм доступ до спеціалізованої допомоги, сприяють їхній реабілітації.

7. Психологічні служби Сил безпеки й оборони України – забезпечують задоволення потреб у сфері психічного здоров'я для особового складу, що сприяє підвищенню надійності та стійкості системи в цілому.

8. Технологічні компанії – розробляють інноваційні рішення для підтримки та профілактики психічного здоров'я та полегшення доступу до психологічної допомоги.

9. Неприбуткові організації – надають важливу підтримку на рівні громад, активно займаються адвокацією, підвищують доступність психологічного забезпечення для різних верств населення, сприяють промоції психічного здоров'я та спектру психічних проблем з метою підвищення рівня обізнаності населення.

10. Науково-дослідні установи – рухають розвиток новітніх методів діагностики психічних розладів, інструментів лікування та психопрофілактики, залучають інноваційні технології та доказову медицину.

11. Особи зі схожим життєвим досвідом – є важливими агентами змін, досвід яких допомагає зменшити стигматизацію власним досвідом та прикладами, а залучення їх до прийняття рішень щодо впровадження певних

політик чи програм може сприяти актуалізації бачень та кращому забезпеченню потреб [10].

Проаналізувавши поточний стан нормативно-правового забезпечення сфери психічного здоров'я, наявних проблем та викликів сьогодення, а також врахувавши можливий позитивний соціально-економічний ефект, ми сформуvalи чотири ключові напрямки, удосконалення яких, на нашу думку, допоможе суттєво покращити державне регулювання надання психологічних послуг населенню в умовах воєнного стану в Україні (рис. 3.1).

Рисунок 3.1. Модель удосконалення сфери надання психологічних послуг населенню в Україні

Напрямок «Посилення лідерства та координації» є стратегічно важливим, адже він передбачає формування системного підходу до розвитку та реалізації ефективної політики у сфері психічного здоров'я та психосоціальної підтримки населення. Це означає, що ключовими органами влади для удосконалення правового поля надання психологічних послуг населенню і координації міжсекторальної взаємодії є такі міністерства: Міністерство охорони здоров'я

(МОЗ), Міністерство освіти і науки (МОН), Міністерство соціальної політики (Мінсоцполітики), Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій (Мінреінтеграції) та Міністерства внутрішніх справ (МВС) у контексті реагування на надзвичайні ситуації. В подальшому саме ці міністерства вирішують, які інші міністерства та відомства залучати до тих чи інших процесів.

В умовах криз чи надзвичайних ситуацій координація дій на різних рівнях стає вирішальним чинником для мінімізації травматизації населення. У таких випадках взаємодія відбувається між Міністерством охорони здоров'я України, Міністерством оборони України, яке координує дії психологічних служб складових сектору безпеки й оборони, Державною службою з надзвичайних ситуацій – у випадку надзвичайних обставин, Службою безпеки України – у рамках антитерористичних операцій, а також Міністерством у справах ветеранів, Міністерством соціальної політики України, органами місцевої влади.

Щодо заходів, які допоможуть посилити лідерство та скоординувати міжсекторальну взаємодію, ми хотіли б наголосити на наступному:

- Інтеграція психічного здоров'я в усі політики з метою забезпечення врахування аспектів психічного здоров'я у рішеннях і діяльності усіх секторів, які не є безпосередньо пов'язаними з охороною здоров'я.
- Прийняття єдиного Закону про психічне здоров'я для уніфікованого бачення системи надання психологічного забезпечення населенню, визначення механізмів фінансування, забезпечення правового захисту осіб із психічними розладами, створення умов для інтегрованого підходу до надання психологічних послуг, що включає не лише медичну, але й соціальну, освітню та психологічну підтримку.
- Аналіз та перегляд діючих нормативно-правових актів задля усунення бар'єрів доступу до послуг для вразливих груп та посилення міжвідомчої координації.
- Розроблення та ухвалення керівництва для ключових стейкхолдерів із визначенням чітких обов'язків, підзвітності, показників ефективності та порядку взаємодії.

- Розроблення багатогалузевих планів психологічного забезпечення на рівні окремих регіонів та розвиток потенціалу місцевих та районних органів влади задля підвищення їхньої спроможності до реалізації даних планів, покращення координації.

- Залучення громадськості та неурядових організацій, груп самодопомоги, волонтерів та людей із досвідом психічних розладів до співпраці з державними органами у політиці та питаннях планування, реалізації заходів психологічного забезпечення з урахуванням локальних потреб та специфіки.

- Сприяння розширенню прав осіб з психічними розладами, заохочення їх до участі в адвокації, активної участі у розробці політик, плануванні, законотворчості, наданні послуг, моніторингу та дослідницькій діяльності.

Напрямок створення доступних сервісів для населення передбачає розвиток комплексних послуг, які забезпечують індивідуальні та громадські потреби в психічному здоров'ї, з урахуванням обмежених ресурсів, економічної доцільності, соціальних реалій та фактору тривалих воєнних дій. До послуг, що охоплюються цією системою, входять психіатрична допомога, консультування, терапія, кризові інтервенції, групи підтримки, а також профілактичні заходи. Важливим аспектом є їхня стандартизація, яка сприяє оцінці якості, безпеки та ефективності послуг, оптимізації використання ресурсів, а також визначенню професійних вимог до фахівців.

Серед заходів, які допоможуть зробити сервіси більш доступними для населення, наступне:

- Картування послуг: проведення повного аналізу наявних сервісів у всіх громадах, розробка якісних маршрутів осіб, які потребують психологічної допомоги, а також протоколів надання допомоги.

- Якісне навчання фахівців: посилення навчання фахівців первинної медичної допомоги щодо виявлення та лікування поширених психічних розладів, а також розвиток служб психічного здоров'я у медичних закладах із залученням

мультидисциплінарних команд, які включають психіатрів, медичних і клінічних психологів, соціальних працівників.

- Навчання і супервізія: організація безперервного розвитку професійних навичок працівників у галузі психічного здоров'я шляхом тренінгів, супервізій та надання професійної підтримки для забезпечення високої якості послуг.

- Розроблення моделей інтегрованих послуг на рівні громад: впровадження комплексних послуг із психічного здоров'я, які охоплюють амбулаторне лікування, соціальну підтримку, медико-соціальну допомогу підліткам і молоді, довгострокову підтримку осіб із психічними розладами.

- Покращення цифрових рішень: розробка та моніторинг ефективності онлайн-платформ і цифрових моделей послуг, таких як єдина національна гаряча лінія для підтримки психічного здоров'я та психосоціальної допомоги, а також впровадження онлайн-курсів з надання першої психологічної допомоги для фахівців соціальної сфери.

- Подолання бар'єрів доступу: визначення та усунення перешкод для доступу вразливих груп до послуг, зокрема осіб із низькими доходами, літніх людей, людей із обмеженими можливостями та представників віддалених громад.

- Деінституалізація: подальше реформування психоневрологічних інтернатів згідно з Законом України «Про соціальні послуги» та Національною стратегією реформування інституційної системи догляду на період 2017-2026 років, а також створення денних центрів підтримки і малих поселень для осіб з психоневрологічними порушеннями в містах з доступом до необхідних послуг [7].

- Підтримка родин: запровадження моделі підтримки для сімей, які проживають із людьми з психічними розладами, щоб зменшити навантаження на родичів і підвищити якість життя всієї родини.

– Зворотний зв'язок: запровадження дієвих систем для подачі скарг та отримання відгуків з метою вдосконалення діяльності установ охорони здоров'я та соціального захисту.

Превентивні заходи в галузі психічного здоров'я є ключовим напрямом, що дозволяє ефективно зменшувати поширення психічних розладів, зміцнювати психологічний добробут людей та забезпечувати стабільний розвиток суспільства. Цей процес, відомий також як психопрофілактика, базується на комплексному підході та передбачає дії, спрямовані на запобігання розвитку розладів, пом'якшення їх впливу, а також зміцнення факторів, що сприяють збереженню психічного здоров'я усього населення.

Хоча повністю уникнути всіх психічних розладів неможливо, превентивні заходи можуть значно знизити вплив ризикових факторів та посилити захисні механізми. Основною рисою психопрофілактики є її проактивний характер та спрямованість на майбутнє. Для галузі психічного здоров'я саме превенція є запорукою досягнення стійких позитивних змін.

Задля реалізації превентивних заходів потрібен багатосторонній підхід, який охоплює різні рівні: особистісний, сімейний, громадський і загальнодержавний. Зусилля мають бути спрямовані на формування культури психічного здоров'я, підвищення обізнаності про важливість превенції, розвиток соціальної підтримки та забезпечення ресурсів для профілактичної роботи.

Серед заходів, які здатні допомогти досягнути превенції психічних розладів в складних умовах сьогодення, варто виокремити наступні аспекти:

– Підтримка родин і дітей – впровадження освітніх програм для батьків, які включають розвиток навичок виховання дітей, зміцнення психосоціальних компетенцій і формування здорових сімейних стосунків; розробка та реклама цифрових послуг і мобільних додатків для надання рекомендацій, порад і стратегій щодо позитивного виховання; організація семінарів, груп підтримки та консультацій для батьків із залученням кваліфікованих фасилітаторів.

- Формування емоційної стійкості у дітей та молоді – інтеграція питань психічного здоров'я в навчальні програми; розробка та впровадження програм соціально-емоційного навчання, які сприяють розвитку емоційного інтелекту, навичок вирішення конфліктів і позитивних звичок; виховання культури звернення за психологічною допомогою, спрямованої на раннє виявлення і профілактику розладів.

- Створення безпечного середовища в закладах освіти – забезпечення сприятливої атмосфери у освітніх закладах усіх форм, що включає інклюзивність, відсутність насильства, дотримання гендерної рівності, повагу до інтересів учнів і студентів, а також розробка механізмів запобігання булінгу та загальної підтримки ментального здоров'я.

- Робоче середовище – просування політики впровадження програм психосоціальної підтримки на робочих місцях, запровадження заходів, які сприятимуть зменшенню робочого стресу, покращенню добробуту співробітників і формуванню здорового корпоративного середовища.

- Соціальні зв'язки та підтримка – заохочення соціальної інтеграції, розвиток спільнот і підтримуючих мереж, впровадження програм запобігання самотності для літніх людей, які включають організацію соціальних заходів і створення центрів взаємодопомоги.

- Запобігання самогубствам – розробка національної багатосекторальної стратегії запобігання самогубств із використанням найкращих світових практик, наукових даних і дотримання прав людини; забезпечення бюджетного фінансування та вдосконалення правових і сервісних механізмів для підтримки такої стратегії.

- Боротьба з наркозалежністю – розробка та затвердження Державної стратегії наркополітики, яка включатиме превентивні заходи, підтримку людей із залежністю та посилення міжвідомчої співпраці.

Четвертим ключовим напрямком удосконалення сфери надання психологічних послуг населенню є промоція психічного здоров'я – комплекс заходів, спрямованих на формування культури дбайливого ставлення до

психічного добробуту, розробку навичок управління стресом та підтримання емоційної стійкості.

Промоційні заходи у цій сфері охоплюють широкий спектр дій: від інформаційних кампаній до законотворчої діяльності. Їх основною метою є заохочення практик самодопомоги, стимулювання звернень до фахівців, зменшення стигматизації послуг із психічного здоров'я та дискримінації осіб із відповідними проблемами. Особлива увага приділяється соціальній інтеграції людей із досвідом психічних розладів, підтримці здорового способу життя, досягненню балансу між роботою та особистим життям, а також створенню безпечного й сприятливого середовища.

У сучасних складних умовах війни для населення України це є ключовим інструментом підвищення рівня психосоціального добробуту, адаптації до змін і зміцнення здорових суспільних стосунків.

Формування культури психічного здоров'я через інформаційні кампанії передбачає:

- Розробка освітніх матеріалів: створення спеціалізованих вебсайтів, соціальних роликів, рекламних кампаній та друкованих інформаційних матеріалів для популяризації знань про психічне здоров'я. Такі інформаційні кампанії мають різнитися для загальнонаціонального, регіонального, місцевого рівня, спрямовуватися на конкретні цільові групи.

- Залучення сучасних медіа: окрім традиційних медіа, активне інтегрування соціальних мереж в інструменти поширення просвітницьких меседжів для охоплення якомога більшої аудиторії. Доцільним буде розповсюдження історій успіху, відео та інтерв'ю із людьми, які подолали психічні труднощі, з метою зробити інформацію релевантною та близькою для суспільства.

- Зменшення стигматизації: запровадження кампаній, спрямованих на руйнування стереотипів щодо психічних розладів. Такі кампанії мають включати участь знаменитостей, лідерів думок і громадських активістів для більшого охоплення аудиторії та донесення інформації до різних вікових груп.

Дієвим інструментом промоції психічного здоров'я є мобілізація громадськості. Тут доцільним буде організація публічних виступів, організація тематичних фестивалів, акцій та конференцій для привернення уваги до питань психічного здоров'я. Також великою перевагою буде залучитися підтримкою громадських організацій, співпрацювати з неурядовими об'єднаннями, приватними компаніями та фаховими асоціаціями для реалізації подібних просвітницьких ініціатив.

Ще однією формою промоції психічного здоров'я є підтримка законодавчих ініціатив у сфері психічного здоров'я, яка включає:

- Пропагування та впровадження законів, які захищають права осіб із психічними розладами, зокрема антидискримінаційних норм і законодавства про паритет психічного здоров'я.
- Дотримання міжнародних стандартів, адаптація національних стратегій до рекомендацій ВООЗ та інших провідних організацій.
- Розповсюдження інформаційних матеріалів не тільки для громадськості, але і для політиків, щодо необхідності змін у політиці психічного здоров'я, акцентуючи на економічних і соціальних вигодах від фінансування цієї сфери, зниженню витрат на довготривале лікування та соціальну підтримку.

Залучення людей із життєвим досвідом психічних розладів до розробки, реалізації та оцінки політик і програм у сфері психічного здоров'я є ключовим елементом створення більш ефективної та чутливої системи психологічного забезпечення. Такі особи, завдяки своєму унікальному досвіду, мають реальне уявлення про бар'єри в отриманні допомоги, стигматизацію та специфічні потреби, які часто залишаються поза увагою. Їхня участь у розробці стратегій, законодавчих ініціатив і політик дозволяє зробити їх більш ефективними та відповідними реаліям.

Люди з досвідом психічних розладів, які беруть участь у громадських ініціативах, допомагають руйнувати бар'єри між тими, хто стикався з психічними проблемами, та рештою суспільства. Це сприяє зменшенню стигми, покращує суспільне сприйняття і створює умови для більш толерантного ставлення. Крім

того, надання таким особам можливостей для розвитку, наприклад, через участь у тренінгах, проєктах або навчальних програмах, допомагає зміцнити їхню впевненість, сприяє їхній самореалізації та розкриттю лідерських якостей, а також сприяє формуванню більш інклюзивного суспільства, яке цінує різноманітність і розуміє важливість підтримки для всіх його членів.

Отже, ефективне виконання визначених завдань і створення повноцінної системи психологічного забезпечення можливе лише за умови надання відповідальним установам та організаціям необхідних ресурсів, що включає достатнє фінансування, наявність кваліфікованих фахівців із належними професійними навичками, а також розроблену систему стандартів і протоколів надання послуг.

Фінансування є ключовим фактором для забезпечення доступності та сталості послуг у сфері психічного здоров'я для всіх, хто цього потребує, а його стабільність і різнобічність джерел є основою для створення ефективної системи. На шляху до визнання пріоритетності психічного здоров'я як невід'ємної складової загальної системи охорони здоров'я необхідним кроком є включення витрат на сферу психологічного забезпечення до державного та місцевих бюджетів. Існують також й інші джерела фінансування (рис. 3.2).

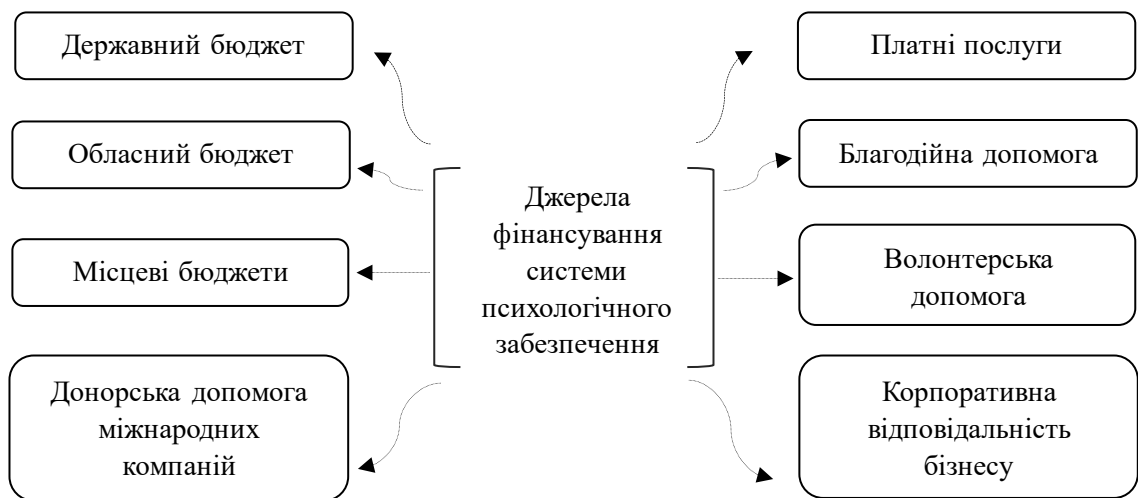

Рисунок 3.2. Джерела фінансування системи психологічного забезпечення

Для створення стійкої, ефективної та доступної системи фінансування послуг у галузі психічного здоров'я важливо реалізувати низку кроків, спрямованих на розширення можливостей надання послуг, узгодження існуючих механізмів фінансування та впровадження інноваційних підходів:

- Удосконалити існуючі пакети психологічного забезпечення медичних гарантій населенню шляхом уніфікації обсягу послуг, визначенням рівня залученості різних категорій фахівців галузі психічного здоров'я, запровадженням додаткових вимог, які регулюватимуть оптимальну кількість пакетів, що можуть надаватися одним фахівцем задля забезпечення якіснішої координації послуг.

- Розробити пакет послуг психологічного забезпечення послугами дітей і підлітків, спрямований на заходи супроводу та профілактики. Це передбачає визначення необхідної інфраструктури, кадрового забезпечення та ресурсів.

- Створити міжсекторальні команди з метою здійснення ними планування бюджету заходів у галузі психологічного забезпечення та подальшої координації бюджетних запитів, розробки скоординованих фінансових планів і середньострокового розподілу витрат.

- Започаткувати спеціальний державний фонд, який забезпечуватиме фінансування психопрофілактичних заходів, промоції психічного здоров'я, наукових досліджень та впровадження інновацій.

- Диференційований підхід до фінансування, що передбачає врахування індивідуальних потреб отримувача послуг, складність кожного окремого випадку, соціально-економічне становище особи, яка звернулась за допомогою.

- Заохочення населення до процесу психопрофілактики, реабілітації або отримання іншої психологічної допомоги шляхом часткового співфінансування, орієнтуючись на можливості особи, або видачі ваучерів на отримання інших послуг.

Підґрунтям для виявлення проблеми недостатнього кадрового забезпечення сфери надання психологічних послуг стало затвердження Концепції розвитку охорони психічного здоров'я в Україні до 2030 року. У розрізі Концепції також постало питання недосконалості системи ефективної підготовки, перепідготовки та підтримки компетентностей фахівців [46].

Одним із кроків для вирішення проблем фахового забезпечення є адаптація кваліфікаційних вимог професій у галузі психічного здоров'я до міжнародних стандартів. Важливу роль у цьому процесі відіграє розробка професійних стандартів – офіційно затверджених наборів вимог до кваліфікації та компетентностей фахівців, що визначаються на основі потреб роботодавців. Професійні стандарти визначають основу для формування професійних кваліфікацій. Серед рекомендацій щодо вдосконалення системи стандартів у сфері психологічного забезпечення можна виокремити таке:

1. Запровадження міжгалузевих індикаторів ефективності, створення визначених критеріїв моніторингу та оцінки результативності ініціатив, політик і наданих послуг у галузі психологічного забезпечення;
2. Створення та затвердження професійних стандартів, удосконалення освітніх стандартів підготовки фахівців з надання психологічних послуг, які охоплюють категорії медичних, немедичних, фахівців першого рівня контакту;
3. Встановлення на законодавчому рівні вимог до ліцензування та сертифікації фахівців усіх рівнів у надання психологічних послуг;
4. Створення чітких протоколів дій для внутрішнього або міжсекторального перенаправлення пацієнтів із визначенням ролей і підзвітності всіх учасників процесу.
5. Розроблення стандартизованих протоколів надання психосоціальних послуг дітям та підліткам у закладах освіти;

Отже, психічне здоров'я є невід'ємною складовою добробуту нації, яка впливає не лише на якість життя громадян, а й на ключові аспекти соціального, економічного та політичного розвитку. Воно виступає фундаментальним чинником національної безпеки.

Координація дій між різними державними та громадськими інституціями, а також неурядовим сектором є обов'язковою для досягнення високої ефективності в сфері державного регулювання психологічного забезпечення. Така міжсекторальна та міжвідомча координація дозволяє створити стійку, багатоаспектну систему підтримки, яка враховує потреби різних груп населення.

Належне фінансування є невід'ємною частиною забезпечення стабільності та прогресу з розбудови якісної системи психологічного забезпечення. Воно дає змогу забезпечити навчання фахівців згідно загальних міжнародних стандартів, модернізувати інфраструктуру для надання послуг, впроваджувати новітні технології, забезпечувати систематичний моніторинг ефективності послуг.

Побудова доступної системи охорони психічного здоров'я має базуватися на принципах рівності, інклюзивності та доказовості. Такий підхід сприятиме не лише зменшенню стигматизації та ізоляції осіб із психічними розладами, але й інтеграції цих людей у суспільне життя, що має вирішальне значення для стійкого соціального та економічного розвитку країни.

ВИСНОВКИ

У результаті вивчення та розв'язання актуального наукового завдання щодо державного регулювання надання психологічних послуг населенню в умовах воєнного стану в Україні ми дійшли таких висновків:

1. Теоретичний аналіз, показав, що державне регулювання психологічного забезпечення населення в різних країнах являє собою нормативно-правове забезпечення діяльності фахівців у сфері, захист прав населення, створення стандартизованих протоколів для надання допомоги, сприяння дотриманню фахівцями законодавчих вимог та використанню доказових методів психологічного та психічного втручання, а також сприяння формуванню стійкості до психічних хвороб та всебічне зміцнення благополуччя суспільства.

У країнах Європейського Союзу питання психічного здоров'я займає провідне місце в системі охорони здоров'я, а діяльність щодо надання психологічних послуг населенню чітко регулюється нормативними документами згідно з міжнародними стандартами, які створюють такі організації як Організація Об'єднаних Націй, Всесвітня організація охорони здоров'я, Європейський Союз, Організація економічного співробітництва та розвитку, Всесвітній економічний форум.

В Україні дана сфера регулюється різними нормативно-правовими актами, які охоплюють питання психологічного забезпечення в системі охорони здоров'я, соціальної політики, освіти, національної безпеки, ветеранської політики та інших суміжних сфер. Окрема увага приділяються психологічному забезпеченню населення в умовах надзвичайних ситуацій, якою є і сучасна війна. Однак, державне регулювання цієї сфери має фрагментарний характер та потребує створення єдиного закону для регулювання як самостійної галузі.

2. Дослідивши сучасний стан надання психологічних послуг населенню в Україні, можна зробити висновок, що у відповідь на нові виклики в Україні стрімко з'являються численні програми та проєкти підтримки психічного здоров'я, які здебільшого діють в рамках міжнародної технічної допомоги та

гуманітарного реагування кластерної системи ООН. Сюди відносяться: групи моніторингу бойового стресу, комплексні соціальні послуги із підходом електронного кейс-менеджменту, система допомоги «СпівДія», програми підготовки фахівців («Самодопомога+», «Перша психологічна допомога», програма ВООЗ mhGAP), онлайн-сервіси психологічної допомоги, «гарячі лінії», платформи безкоштовної первинної допомоги тощо. Від початку 2024 року почалося створення центрів ментального здоров'я на базі кластерних і загальних лікарень, а також відкриття центрів психологічної реабілітації для надання амбулаторних послуг з психологічної підтримки.

Важливим здобутком є запуск Всеукраїнської програми ментального здоров'я «Ти як?», яка наразі виступає провідною рушійною силою із забезпечення доступу до психологічної допомоги для максимальної кількості населення, всебічно розвиває міжсекторальну співпрацю задля вдосконалення нормативно-правової бази.

3. Аналіз проблем та викликів, пов'язаних з наданням психологічних послуг населенню в умовах воєнного стану в Україні, показав, що за останні роки в нашій країні збільшилась кількість соціальних груп, які є в зоні ризику розвитку психологічних проблем, та потребують психологічної допомоги вже зараз: військові та ветерани, внутрішньо переміщені особи, особи з деокупованих територій, фахівці першої лінії контакту, зовнішньо переміщені особи, молодь, люди похилого віку, безробітні.

Попри значні зусилля, спрямовані на створення єдиної та ефективної системи психологічної допомоги населенню, існує низка важливих викликів, які потребують вирішення: недостатня загальнонаціональна координація у сфері психологічної допомоги, відсутність чіткого розподілу функцій та відповідальності на різних рівнях управління, недостатній рівень практичної підготовки у вищих навчальних закладах, проблеми методичного забезпечення та застосування психологічних методик, гострий дефіцит кваліфікованих спеціалістів, недостатній рівень просвітницьких заходів.

4. Дослідження соціально-економічний ефекту надання соціальних послуг населенню в умовах воєнного стану в Україні демонструє, що проблеми психічного здоров'я можуть суттєво змінювати якість життя, а вкладення у здоров'я сприяють позитивному як соціальному, так і економічному ефекту.

Нерідко психічні проблеми є причиною втрати роботи особами, що в результаті призводить до ряду негативних наслідків: зниження доходів сімей, збільшення рівня безробіття, втрати кваліфікованих кадрів, зменшення продуктивності праці та зниження податкових надходжень. Як наслідок, утворюється суттєве додаткове навантаження на соціальні системи та економіку держави загалом.

Психологічна допомога є новим і перспективним напрямком державного управління як в усьому світі, так і для України, особливо у зв'язку з активними воєнними діями. Інвестиції в цю сферу сприяють збереженню людського капіталу, покращенню продуктивності населення, профілактиці стресу, зміцненню соціальної єдності та подальшій відбудові країни та підвищенню її конкурентоспроможності на міжнародній арені.

5. Вдосконалення державного регулювання у сфері забезпечення населення психологічними послугами населенню передбачає удосконалення наявної системи підтримки, спрямованої на зміцнення психічного здоров'я як невіддільної складової загального здоров'я, що є можливим із застосуванням багатосекторального підходу. Ми сформуvalи чотири ключові напрямки, удосконалення яких, на нашу думку, має бути першочерговим для досягнення ефективної системи надання психологічних послуг.

Напрямок «Посилення лідерства та координації» передбачає формування системного підходу до розвитку та реалізації ефективної політики у сфері психічного здоров'я координацію дій між ключовими органами влади.

Напрямок «Створення доступних сервісів для населення» передбачає розвиток комплексних послуг, які забезпечують індивідуальні та громадські потреби в психічному здоров'ї, з урахуванням обмежених ресурсів, економічної

доцільності, соціальних реалій та фактору тривалих воєнних дій. Також цей напрямок передбачає стандартизацію таких послуг.

Напрямок «Превенція психічних розладів», яких охоплює різні рівні залученості як влади, так і усього населення: особистісний, сімейний, громадський і загальнодержавний. Зусилля за даним напрямком мають бути спрямовані на формування культури психічного здоров'я, підвищення обізнаності про важливість превенції, створення безпечного та сприятливого робочого та освітнього середовища, розвиток соціальних мереж підтримки людьми зі схожим досвідом, забезпечення ресурсів для профілактичної роботи.

Четвертий ключовий напрямок «Промоція психічного здоров'я» охоплює широкий спектр дій від інформаційних кампаній до законотворчої діяльності. Основною метою заходів промоції є заохочення практик самодопомоги, стимулювання звернень до фахівців, зменшення стигматизації послуг із психічного здоров'я та дискримінації осіб із відповідними проблемами.

У сучасних складних для населення нашої країни умовах тривалої війни така модель удосконалення системи надання психологічних послуг має бути ключовим інструментом підвищення рівня психосоціального добробуту, адаптації до змін та попередження виникнення серйозних психічних розладів.

ПЕРЕЛІК ДЖЕРЕЛ ПОСИЛАННЯ

1. Аналіз законодавства й політики у сфері психічного здоров'я в Україні: *звіт*. URL: <https://www.mh4u.in.ua/wp-content/uploads/2021/01/mh4u-mh-law-analysis-report-21122020-with-annexes.pdf> (дата звернення: 20.05.2024).
2. Аудит ресурсів системи надання послуг у сфері психічного здоров'я: *аналітичний звіт*. URL: <https://drive.google.com/file/d/1gTNDai5AOGlXwUgMv2P-msSF58AKcC7C/view?usp=sharing> (дата звернення: 20.05.2024).
3. Барко В. І. Психологічно-правові засади розроблення проєкту закону України «Про надання психологічної допомоги населенню». *Вісник НАПН України*. 2019. №1(1). URL: <https://doi.org/10.37472/2707-305x-2019-1-1-1-6> (дата звернення: 20.05.2024).
4. Блінов О., Сластьоненко О. Нормативно-правове забезпечення та удосконалення фінансування психологічної реабілітації комбатантів. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*. 2021. № 5. С.39-43.
5. Вплив війни на молодь в Україні: *аналітичний звіт*. 2023. URL: https://cedos.org.ua/wp-content/uploads/ua_28.04_vplyv_viyuny_na_molod_v_ukrayini.pdf (дата звернення: 20.05.2024).
6. Директива Європейського Парламенту і Ради 2005/36/ЄС від 7 вересня 2005 року про визнання професійних кваліфікацій : Директива Європ. Парламенту від 7.10.2005 №2005/36/ЄС. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_013-05#Text (дата звернення: 20.05.2024).
7. Експерти Ради Європи: «Систему психоневрологічних інтернатів необхідно реформувати». Урядовий кур'єр: веб-сайт. URL: <https://ukurier.gov.ua/uk/news/eksperti-radi-yevropi-sistemu-psihonevrologichnih-/> (дата звернення: 20.05.2024).
8. Європейська програма роботи, 2020–2025: Спільні дії для міцнішого здоров'я. Європейське регіональне бюро ВООЗ. 2021. URL:

<https://iris.who.int/bitstream/handle/10665/345924/WHO-EURO-2021-1919-41670-59496-ukr.pdf> (дата звернення: 20.05.2024).

9. Засідання Ради безпеки ООН повідомлено про кількість жертв серед цивільного населення станом на січень 2024 року: веб-сайт. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3811659-bezkarnist-rosii-pidzivlue-atmosferu-strahu-na-okupovanih-teritoriah-zastupnica-genseka-onn.html> (дата звернення: 20.05.2024).

10. Збітнєва О., Чабан О. Цільова модель «Система у сфері психічного здоров'я та психосоціальної підтримки» як відповідь на руйнівний вплив війни в Україні. *Психосоматична медицина та загальна практика*. 2024. Т.9 №3. С. 1-17.

11. Звіт про психічне здоров'я у світі: трансформація систем охорони психічного здоров'я для всіх. Всесвітня організація охорони здоров'я: Європейське регіональне бюро. 2023. URL: <https://iris.who.int/handle/10665/372242> (дата звернення: 20.05.2024).

12. Кодекс цивільного захисту України : Кодекс України від 02.10.2012 №5403-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17#Text> (дата звернення: 20.05.2024).

13. Комплексний план заходів у сфері психічного здоров'я на 2013-2030 рр. Всесвітня організація охорони здоров'я. 2023. URL: <https://iris.who.int/bitstream/handle/10665/373791/WHO-EURO-2023-2618-42374-71262-ukr.pdf?sequence=1&isAllowed=y>. (дата звернення: 20.05.2024).

14. Конституція України : від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 20.05.2024).

15. Коробка Л. Психологічне здоров'я людини в контексті здорового способу життя. *Український науковий журнал «Освіта регіону»*. 2011. №2. URL: https://www.researchgate.net/publication/340132581_Psihologicne_zdorov'a_ludini_v_konteksti_zdorovogo_sposobu_zitta (дата звернення: 20.05.2024).

16. Кришталь М. А., Пасинчук К. А. Деякі аспекти державного регулювання надання психологічної допомоги громадянам, які постраждали

внаслідок збройної агресії РФ проти України. *Правовий дискурс*: матеріали II всеукр. наук.-практ. конф., 12 жовт. 2022 р., Черкаси, 2022. С. 94-95.

17. Науково-дослідна лабораторія психологічного забезпечення: веб-сайт. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/9013d1fd-63f7-4634-b380-d68448d9c35e/content> (дата звернення: 20.05.2024).

18. Національна Психологічна Асоціація. Законодавство: веб-сайт. URL: <https://www.npa-ua.org/legislation> (дата звернення: 20.05.2024).

19. Основи законодавства України про охорону здоров'я : Закон України від 19.11.1992 № 2801-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text> (дата звернення: 20.05.2024).

20. Підтримка ментального здоров'я в часи війни: веб-сайт. URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/pidtrymka-mentalnoho-zdorovya-v-chasy-viyny> (дата звернення: 20.05.2024).

21. Польська Рада Психотерапії про схвалення парламентських груп: веб-сайт. URL: https://www.facebook.com/story.php?story_fbid=350621944276375&id=100079857165218 (дата звернення: 20.05.2024).

22. Порядок та умови надання психологічної допомоги ветеранам війни, членам їх сімей та деяким іншим категоріям осіб : Кабінет Міністрів України від 29.11.2022 №1338. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1338-2022-%D0%BF#n17> (дата звернення: 20.05.2024).

23. Потреби населення у послугах сфери психічного здоров'я та кращі практики надання послуг у розвинених країнах. URL: https://mva.gov.ua/storage/app/sites/1/uploaded-files/_%D0%BF%D0%BE%D1%82%D1%80%D0%B5%D0%B1_%D1%82%D0%B0_%D1%81%D0%B2%D1%96%D1%82%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%B9%20%D0%B4%D0%BE%D1%81%D0%B2%D1%96%D0%B4.pdf (дата звернення: 20.05.2024).

24. Правове регулювання надання психологічної допомоги та забезпечення психічного здоров'я в праві ЄС: інформаційна довідка. URL:

<https://infocenter.rada.gov.ua/uploads/documents/29447.pdf> (дата звернення: 20.05.2024).

25. Про затвердження Державного стандарту соціальної послуги соціально-психологічної реабілітації осіб із залежністю від наркотичних засобів чи психотропних речовин : Наказ М-ва соц. політики України від 01.10.2020 №677. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1218-20#Text> (дата звернення: 20.05.2024).

26. Про затвердження Інструкції про порядок організації та проведення професійно-психологічного відбору кандидатів для проходження військової служби за контрактом у Державній прикордонній службі України : Наказ Адмін. Держ. прикордон. служби України від 15.05.2009 № 354. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0495-09#Text> (дата звернення: 20.05.2024).

27. Про затвердження плану заходів на 2021-2023 роки з реалізації Концепції розвитку охорони психічного здоров'я в Україні на період до 2030 року: Розпорядж. Каб. Міністрів України від 06.10.2021 № 1215-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1215-2021-p#Text> (дата звернення: 20.05.2024).

28. Про затвердження плану заходів на 2023-2024 роки з реалізації Національної стратегії із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року : Розпорядж. Каб. Міністрів України від 25.04.2023 № 372-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/372-2023-p#Text> (дата звернення: 20.05.2024).

29. Про затвердження Положення про психологічне забезпечення в Національній гвардії України : Наказ М-ва внутр. справ України від 08.12.2016 № 1285. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0080-17#Text> (дата звернення: 20.05.2024).

30. Про затвердження Положення про психологічну службу у системі освіти України : Наказ МОН України від 22.05.2018 № 509. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0885-18#Text> (дата звернення: 20.05.2024).

31. Про затвердження Порядку застосування методів психологічного і психотерапевтичного впливу : Наказ МОЗ України від 15.04.2008 №199. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0577-08#Text> (дата звернення: 20.05.2024).

32. Про затвердження Порядку організації системи психологічного забезпечення поліцейських, працівників Національної поліції України та курсантів (слухачів) закладів вищої освіти із специфічними умовами навчання, які здійснюють підготовку поліцейських : Наказ М-ва внутр. справ України від 06.02.2019 № 88. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0348-19#Text> (дата звернення: 20.05.2024).

33. Про затвердження Порядку психологічного забезпечення в Державній службі України з надзвичайних ситуацій : Наказ М-ва внутр. справ України від 31.08.2017 № 747. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1390-17#Text> (дата звернення: 20.05.2024).

34. Про Національну стратегію у сфері прав людини : Указ Президента України від 24.03.2021 № 119/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/119/2021#Text> (дата звернення: 20.05.2024).

35. Про організацію надання психосоціальної допомоги населенню : Наказ МОЗ України від 13.12.2023 № 2118. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0126-24#Text> (дата звернення: 20.05.2024).

36. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення: 20.05.2024).

37. Про психіатричну допомогу : Закон України від 22.02.2000 № 1489-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1489-14#Text> (дата звернення: 20.05.2024).

38. Про соціальні послуги : Закон України від 17.01.2019 № 2671-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text> (дата звернення: 20.05.2024).

39. Про Стратегію людського розвитку : Рішення Ради нац. безпеки і оборони України від 14.05.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0036525-21#Text> (дата звернення: 20.05.2024).

40. Про схвалення Концепції розвитку охорони психічного здоров'я в Україні на період до 2030 року : Розпорядж. Каб. Міністрів України від 27.12.2017 № 1018-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1018-2017-p#Text> (дата звернення: 20.05.2024).

41. Про схвалення Національної стратегії із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року : Розпорядж. Каб. Міністрів України від 14.04.2021 № 366-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/366-2021-p#Text> (дата звернення: 20.05.2024).

42. Про схвалення Стратегії подолання бідності : Розпорядж. Каб. Міністрів України від 16.03.2016 № 161-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/161-2016-p#Text> (дата звернення: 20.05.2024).

43. Про утворення Міжвідомчої координаційної ради з питань охорони психічного здоров'я та надання психологічної допомоги особам, які постраждали внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України : Постанова Каб. Міністрів України від 07.05.2022 № 539. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/539-2022-p#Text> (дата звернення: 20.05.2024).

44. Проект Плану відновлення України. Матеріали робочої групи «Юстиція», Національна рада з відновлення України від наслідків війни. 2022. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/recoveryrada/ua/justice.pdf> (дата звернення: 20.05.2024).

45. Проект Стратегії розвитку системи охорони здоров'я до 2030 року буде фіналізований до кінця першого кварталу: веб-сайт. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/proekt-stratehii-rozvytku-systemy-okhorony-zdorovia-do-2030-roku-bude-finalizovanyi-do-kintsia-pershoho-kvartalu> (дата звернення: 20.05.2024).

46. Професійні стандарти для фахівців в сфері охорони психічного здоров'я в Україні. Mental Health for Ukraine: веб-сайт. URL: <https://www.mh4u.in.ua/ya-predstavlyayu-organizacziyu-chy-gromadu/profesijni-standarty-dlya-fahivcziv-v-sferi-okhorony-psyhichnogo-zdorovya-v-ukrayini/> (дата звернення: 20.05.2024).

47. Психічне здоров'я в умовах війни: як громадські організації, підтримувані ПРООН, надають психологічну допомогу українцям: веб-сайт. URL: <https://www.undp.org/uk/ukraine/news/psykhichne-zdorovya-v-umovakh-viyny-yak-hromadski-orhanizatsiyi-pidtrymuvani-proon-nadayut-psykholohichnu-dopomohu-ukrayintsyam> (дата звернення: 20.05.2024).

48. Психічне здоров'я на робочому місці. Аналітична записка МОП-ВООЗ. 2022. URL: https://www.ilo.org/sites/default/files/wcmsp5/groups/public/%40europe/%40ro-geneva/%40sro-budapest/documents/publication/wcms_865200.pdf (дата звернення: 20.05.2024).

49. Психічне здоров'я: веб-сайт. URL: <https://moz.gov.ua/uk/mental-health> (дата звернення: 20.05.2024).

50. Психологічна служба : підруч. / за ред. В.Г. Панок. Київ : Ніка-Центр, 2016. 362 с.

51. Система у сфері психічного здоров'я та психосоціальної підтримки в Україні: цільова модель 2.0. URL: <https://howareu.com/storage/app/media/Posibnuki/2024-06-06%20%D0%A6%D0%9C%20%D0%B2%D0%B5%D1%80%D1%81%D1%96%D1%8F%202.0.pdf> (дата звернення: 20.05.2024).

52. Устінов О. Психічне здоров'я як складова національної безпеки. *Укр. мед. часопис*. №1 (93). 2013. URL: <https://api.umj.com.ua/wp/wp-content/uploads/2013/02/Psiho.pdf> (дата звернення: 20.05.2024).

53. Черевко Г., Вовк І. Здоров'я у структурі людського капіталу як соціально-економічна категорія. *Аграрна Економіка*. Т. 17, №1. 2024. DOI: <https://doi.org/10.31734/agrarecon2024.01.047> (дата звернення: 20.05.2024).

54. Чи потрібна психологам ліцензія та що нового в законодавстві про психологічну допомогу? Юридична газета: веб-сайт. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/medichne-pravo-farmacevtika/chi-potribnapsihologam-licenziya-ta-shcho-novogo-v-zakonodavstvi-pro-psihologichnudopomogu.html> (дата звернення: 20.05.2024).

55. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions on a comprehensive approach to mental health. URL: https://health.ec.europa.eu/system/files/2023-06/com_2023_298_1_act_en.pdf (дата звернення: 20.05.2024).

56. Global Governance Toolkit for Digital Mental Health: Building Trust in Disruptive Technology for Mental Health. World Economic Forum. 2021. URL: https://www3.weforum.org/docs/WEF_Global_Governance_Toolkit_for_Digital_Mental_Health_2021.pdf (дата звернення: 20.05.2024).

57. Mental health: strengthening our response. World Health Organization: web-site. URL: <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/mental-health-strengthening-our-response> (дата звернення: 20.05.2024).

58. Nearly 2,000 children killed or injured since the escalation of war in Ukraine: Statement by UNICEF Europe and Central Asia Regional Office and Special Coordinator for the Refugee and Migrant Response in Europe Regina De Dominicis: web-site. URL: <https://www.unicef.org/press-releases/nearly-2000-children-killed-or-injured-escalation-war-ukraine> (дата звернення: 20.05.2024).

59. State of the Union. European commission. 2022. URL: https://state-of-the-union.ec.europa.eu/document/download/04c3ccc9-1237-4029-ae0e-039709a0fb53_en?filename=SOTEU_2022_Address_EN.pdf (дата звернення: 20.05.2024).

60. Ukraine: Protection of Civilians in Armed Conflict. Analysis of UN Office of the High Commissioner for Human Rights: web-site. URL: <https://reliefweb.int/report/ukraine/ukraine-protection-civilians-armed-conflict-july-2024-enuk> (дата звернення: 20.05.2024).